

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ ΑΙΓΑΙΟ 1600-1750.

Τὸ μελέτημα αὐτὸ ἀποτελεῖ συνέχεια καὶ συμπλήρωση μιᾶς ἀνακοίνω-
σης ποὺ πραγματοποιήσα τὸ 1996 στὴν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς Αὐστρίας
στὴ Βιέννη γιὰ τὴν ἀνακάλυψη ἐνὸς ὁλόκληρου νέου κεφαλαίου τῆς ἱστορίας
τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, ἡ ὁποία ἔλαβε ἤδη τὴ μορφή μονογραφίας¹, ὅπως
ἐπίσης καὶ συνέχεια καὶ συμπλήρωση μιᾶς ἀνακοίνωσης, ποὺ ἐκφώνησε ὁ
ἀκαδημαϊκὸς Μανούσος Ι. Μανούσακας στὴ συνεδρία τῆς 11ης Μαΐου 1989
στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τίτλο: «Πέντε ἄγνωστα στιχουργήματα τοῦ
ὀρθόδοξου θρησκευτικοῦ θεάτρου ἀπὸ τὴ Χίο (17ου αἰ.), ξαναφερμένα στὸ
φῶς ἀπὸ ἀφανισμένο χειρόγραφο»². Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνακαλύφθηκαν ἔκτοτε
ἐπιτρέπουν τῶρα μιὰ πρώτη σφαιρική παρουσίαση τοῦ αἰγαιοπελαγίτικου θρη-
σκευτικοῦ θεάτρου, γραμμένου στὴ δημοτικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρ-
ρύθμισης³, καὶ ἐμπλουτίζουν σημαντικὰ τὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν ὀργάνωση
καὶ λειτουργία θρησκευτικῶν θεατρικῶν παραστάσεων, τοὺς συντελεστὲς καὶ

1. W. Puchner, *Griechisches Schuldrama und religiöses Barocktheater im ägäi-
schen Raum zur Zeit der Türkenherrschaft (1580-1750)*, Wien 1999 (Österreichische
Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften,
277. Band).

2. Μ. Ι. Μανούσακας, «Πέντε ἄγνωστα στιχουργήματα τοῦ ὀρθόδοξου θρησκευτικοῦ
θεάτρου ἀπὸ τὴ Χίο (17ου αἰ.), ξαναφερμένα στὸ φῶς ἀπὸ ἀφανισμένο χειρόγραφο», *Πρακτι-
κὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 64 (1989 [1990]), σσ. 316-334.

3. Σύντομες συνόψεις δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν ὑποφαινόμενο μὲ τὸν τίτλο «Griechi-
sches Schul- und Ordentheater der Gegenreformation und der Orthodoxie in der
Ägäis (1580-1730). Ein Forschungsbericht» στὸ βαλκανολογικὸ περιοδικὸ *Südost-
Forschungen* 51 (Μόναχο 1992), σσ. 259-268, καὶ μὲ προσθήκες στὸ θεολογικὸ περιοδικὸ
Orientalia Christiana Periodica 59 (Ρώμη 1993), σσ. 511-521 καὶ στὸ θεατρολογικὸ περιο-
δικὸ *Maske und Kothurn* 37 (Βιέννη 1991 [1995]), σσ. 219-226. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου,
«Griechisches Theater und katholische Mission in der Ägäis zur Zeit der Gegenre-
formation. Ein Zwischenbericht», *Literatur in Bayern* 41 (Σεπτ. 1995), σσ. 62-77.

τὴν ὑποκριτικὴ τους, τὴ σκηνογραφία καὶ τὴν ἐνδυματολογία ποὺ χρησιμοποιοῦντο στὸ ἀναφερόμενο χρονικὸ διάστημα⁴. Μὲ τίς ἀνακαλύψεις αὐτὲς ἡ ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ἀποκτᾶ βάθος, εὖρος καὶ ποικιλία, ποὺ δὲν εἶχε φανταστεῖ κανεὶς ὡς τώρα⁵.

1.

Τὸ μελέτημα αὐτὸ ἐπικεντρώνεται ἀποκλειστικὰ στὶς εἰδήσεις γιὰ θεατρικὲς παραστάσεις, ἐπειδὴ ἓνα μέρος τῶν δραματικῶν κειμένων, ποὺ ἔχουν βρεθεῖ, ἔχει περιγράψει ἤδη ἡ μνημονευμένη ἀνακοίνωση τοῦ Μανούσου Μανουσάκα⁶. Συμπερασματικὰ μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ κανεὶς, πὼς τὰ ὀκτὼ νέα δραματικὰ ἔργα, ποὺ ἡ κριτικὴ τους ἐκδοσὴ βρίσκεται ἤδη στὸ τυπογραφεῖο ἢ ἔχουν κιόλας ἐκδοθεῖ, διευρύνουν ἀποφασιστικὰ τὸ ρεπερτόριο καὶ τὴ μορφολογία τῆς πρώιμης νεοελληνικῆς δραματουργίας, εἰσάγοντας ἀποκλειστικὰ ἔργα θρησκευτικῆς θεματολογίας καὶ μπαρόκ ὕφολογίας. Ὡς τώρα ἦταν μόνον γνωστὸς ὁ «Δαβίδ» τῆς Χίου, πιθανῶς ἀπὸ τὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 18ου αἰώνα, τὸν ὁποῖο ἔχει παρουσιάσει σὲ κριτικὴ ἐκδοσὴ ὁ Θωμᾶς Παπαδόπουλος ἀπὸ τὸ 1979⁷, ἓνα σύντομο δραματῖδιο γιὰ τίς ἀμαρτίες τοῦ βασιλιᾶ Δαβίδ καὶ τὴ μετάνοιά του μὲ πολλὰ τραγούδια καὶ μπαλέτο ἀπὸ δαίμονες, ἔργο ποὺ ἀνήκει πλέον στὸ παιγνιδιῶδες ὕφος τοῦ Ροκοκό⁸. Τὸ καθένα ἀπὸ

4. Βλ. ἐπίσης Β. Πούχγερ, «Ἱησοῦτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο τοῦ 17ου αἰώνα», *Ἀριάδνη* 3 (Ρέθυμνο 1985), σσ. 191-206 καὶ διευρυμένο στὸν τόμο: *Ἑλληνικὴ Θεατρολογία*, Ἀθήνα 1988, σσ. 299-312· τοῦ ἴδιου, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα», *Παρουσία* 32, Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου «Τριήμερο Αἰγαίου» 21-23 Δεκεμβρίου 1989 (1990), σσ. 237-252 καὶ διευρυμένο στὸν τόμο: *Τὸ θέατρο στὴν Ἑλλάδα. Μορφολογικὲς ἐπισημάνσεις*, Ἀθήνα 1992, σσ. 145-168· τοῦ ἴδιου, «Θεατρικὴ παράσταση στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1623 μὲ ἔργο γιὰ τὸν "Ἅγιο Ἰωάννη Χρυσόστομο"», *Θεσσαυρίσματα* 24 (1994), σσ. 235-262 καὶ διευρυμένο στὸν τόμο: *Ἀνιχνεύοντας τὴ θεατρικὴ παράδοση*, Ἀθήνα 1995, σσ. 197-240· τοῦ ἴδιου, «Θεατρολογικὰ, ἐκκλησιαστικὰ καὶ λαογραφικὰ τῆς παλαιᾶς Νέξου», *Παρουσία* 12 (1997-99) σσ. 213-243, καὶ στὸν τόμο: *Κείμενα καὶ ἀντικείμενα*, Ἀθήνα 1997, σσ. 149-198· τοῦ ἴδιου, «Νέες εἰδήσεις γιὰ θεατρικὲς παραστάσεις τῶν Ἱησοῦτῶν στὴν Κωνσταντινούπολη (1614/15)», *Θεσσαυρίσματα* 28 (1998), σσ. 349-355.

5. Β. Πούχγερ, «Ἡ νέα εἰκόνα τῆς ἱστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου», *Πρακτικὰ τοῦ Πρώτου Πανελληνίου Θεατρολογικοῦ Συνεδρίου*, Ἀθήνα 2000, ὑπὸ ἐκδόση.

6. Μανουσάκας, «Πέντε ἄγνωστα στιχοῦργήματα», *δ.π.*, σσ. 322 ἐξ.

7. Ἀγνώστου Χίου ποιητῆ, *Δαβίδ*. Ἀνέκδοτο διαλογικὸ στιχοῦργημα. Ἀνεύρεση-κριτικὴ ἐκδόσὴ Θωμᾶ Ἰ. Παπαδοπούλου. Ἀθήνα, Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας 1979.

8. Βλ. Β. Πούχγερ, «Ἡ περίπτωση τοῦ "Δαβίδ"», στὸν τόμο: *Ἑλληνικὴ Θεατρολογία*, Ἀθήνα 1988, σσ. 312-322.

τὰ νέα, ἀνέκδοτα ἀκόμα δραματικά ἔργα, προσθέτει καὶ ἓνα δικό του νέο στοιχείο⁹. Ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκη τοῦ Lord Guilford (ὡς κατάλοιπα τῆς φαναριώτικης οἰκογένειας τῶν Μαυροκορδάτων) κατέληξε στὸν οἶκο δημοπρασιῶν Southeby & Co. τοῦ Λονδίνου ἓνας σύμμικτος χιώτικος κώδικας μὲ πέντε θρησκευτικά ἔργα ἀπὸ τὸ 17ο αἰῶνα, τριῶν ὀνομαστῶν Χίων ὀρθόδοξων ἱερέων, τὸν ὁποῖο ὁ Μανούσος Μανούσας εἶχε ἐντοπίσει τὸ 1972 καὶ περιέγραψε ἐκτενῶς¹⁰. ἐν συνεχείᾳ ὅμως δὲν στάθηκε ἐφικτὸ νὰ τὸν ἀποκτήσει ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, κατέληξε στὴ συλλογὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου καὶ κἀκεῖ στὸ Προεδρικὸ Μέγαρο τῆς Λευκωσίας κατὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ 1974· τὸ 1977 ἐντοπίστηκε στὴν Ἀγγλίᾳ φωτοαντίγραφο τοῦ κώδικα, καὶ ἡ κριτικὴ ἔκδοση τῶν πέντε δραματικῶν κειμένων, πὺλ πλησιάζει τοὺς 5000 στίχους, πραγματοποιεῖται σήμερα σὲ συνεργασία τοῦ Μανούσου Ἰ. Μανούσας καὶ τοῦ Βάλτερ Ποῦχγερ στὶς ἐκδόσεις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἔχει σχεδὸν ἀποπερατωθεῖ¹¹. Τρία ἀπὸ τὰ ἔργα εἶναι τοῦ Μιχαὴλ Βεστάρχη (†1662), ὀρθόδοξο ἱεροκέρυκα τοῦ Ἀγίου Βίκτωρος, ἀπόφοιτο τῆς ἰησουϊτικῆς σχολῆς τῆς Χίου, πὺλ κατορθώνει νὰ ἀποσπᾷσει μισθὸ ἀπὸ τὴν Propaganda Fide τῆς Ρώμης καὶ ἐργάζεται καὶ γιὰ τὴ σχολὴ τῶν Ἰησουϊτῶν¹²: τὰ «Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου», ἓνα σύντομο διαλογικὸ ποίημα, τὸ ὁποῖο στὶς προρρήσεις τῶν προπατέρων καὶ προφητῶν γιὰ τὸν ἐρχομὸ τῆς Παναγίας ἀκολουθεῖ τὸ βυζαντινὸ εἰκονογραφικὸ τύπο «Ἄνωθεν οἱ προφῆται»¹³, τὰ «Πάθη τοῦ Χριστοῦ» μὲ ζωντανὲς καὶ κωμικὲς σκηνὲς ἀνάμεσα στοὺς φύλακες καὶ τὸν Πιλάτο¹⁴ καὶ ἓνα ἐκτενὲς ἔργο γιὰ τὸν «Ἐλεάζαρο καὶ τοὺς ἑπτὰ

9. Λεπτομερειακὴ περιγραφή τοῦ περιεχομένου στὸν Β. Ποῦχγερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα», στὸν τόμο: *Τὸ θέατρο στὴν Ἑλλάδα. Μορφολογικὲς ἐπισημάνσεις*, Ἀθήνα 1992, σσ. 145-168.

10. Μ. Ἰ. Μανούσας, «Ἐκθεσις πεπραγμένων τοῦ ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν κατὰ τὸ ἔτος 1973», *Θησαυρίσματα* 10 (1973), σσ. 407-408.

11. Μ. Ἰ. Μανούσας / Β. Ποῦχγερ, *Ἀνέκδοτα στιχοιργήματα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τοῦ 17 αἰῶνα*, ἔργα τῶν ὀρθόδοξων Χίων κληρικῶν Μιχ. Βεστάρχη, Γεорг. Κονταράτου, Γεωργ. Προσφῶ. Ἐκδοση κριτικὴ μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ εὐρετήρια, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρευνῆς τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ 2000.

12. Βλ. τὰ σχετικὰ ἔγγραφα στὸ Θ. Παπαδόπουλος / Β. Ποῦχγερ, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν Χιώτη ἱερέα καὶ δραματοῦργό Μιχαὴλ Βεστάρχη (†1662)», *Παράβασις* 3 (1999), ὑπὸ ἔκδοσιν.

13. Β. Ποῦχγερ, «Εἰκονογραφικὲς πηγὲς σὲ ἔργα τῆς πρώιμης νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ περίπτωση τοῦ ἀνέκδοτου διαλογικοῦ στιχοιργήματος τοῦ Χιώτη ἱερέα Μιχαὴλ Βεστάρχη γιὰ τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου», στὸν τόμο: *Φαινόμενα καὶ Νοούμενα. Δέκα θεατρολογικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα 1999, σσ. 123-146.

14. Γιὰ τὸ περιεχόμενον ἀναλυτικὰ Μανούσας, «Πέντε ἄγνωστα στιχοιργήματα», *ῥ.π.*, σ. 326 καὶ Ποῦχγερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο», *ῥ.π.*, σσ. 154 ἑξ.

παίδες Μακκαβαίους», που ύφίστανται ἐπὶ σκηνῆς τὸ μαρτύριο· τὸ ἔργο διαθέτει καὶ ἐνθετο ἰντερμέδιο γιὰ τὴ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» (ἄσχετο ὅμως μετὰ τὸ κρητικὸ δράμα)¹⁵ καὶ ἓνα κωμικὸ ἰντερμέδιο στὸ τέλος γιὰ κάποιον μάγο-ἀστρολόγο καὶ τὴν «τέχνην» του (ὑπάρχει ἐπίσης κωμικὴ ἀντιπλοκὴ τῶν δαιμόνων)¹⁶. Ὁ Γρηγόριος Κονταρᾶτος ἐκπροσωπεῖται μὲ ἓνα χαριτωμένο ἔργο γιὰ τοὺς «Τρεῖς παῖδες ἐν καμίνῳ», μὲ πρόλογο καὶ ἐπίλογο μ' ἓνα μικρὸ παιδάκι ποὺ «βρίζει» τὸ κοινὸ, κωμικὴ ἀντιπλοκὴ τῶν δαιμόνων καθὼς καὶ ποικιλία μέτρων στὰ τραγούδια ποὺ ψάλλονται μὲ μουσικὴ ὑπόκρουση ἐπὶ σκηνῆς¹⁷. Ὁ Γαβριὴλ Προσοψᾶς, μαθητὴς τοῦ Βεστάρχη καὶ ἀπὸ τὸ 1662 γιὰ 40 τουλάχιστον χρόνια διδάσκαλος στὸ ὀρθόδοξο φροντιστήριό τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος, συγγράφει ἓνα «Δρᾶμα περὶ τοῦ γεννηθέντος τυφλοῦ» (κατὰ τὴ γνωστὴ περικοπὴ τοῦ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιου) μὲ δύο ἐκτενῆ ἰντερμέδια, γιὰ τοὺς τρεῖς σωματοφύλακες τοῦ βασιλιᾶ Δαρείου καὶ τὸ στοίχημά τους γιὰ τὸ ποῖα δύναμη ὑπερισχύει στὸν κόσμον (Α' βιβλίον Ἑσδρα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης)¹⁸. Ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Χίου σώζεται ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀναφερόμενο «Δαβίδ», καὶ ἓνα προσχέδιο θρησκευτικοῦ δράματος γιὰ τὸ μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Ἰσίδωρου, τοῦ προστάτη τοῦ νησιοῦ, ποὺ ἀνακαλύφθηκε ἐπίσης στὰ κατὰλοιπα τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου στὴ Βαλλικελλιανὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν Βάλτερ Πούχνερ στὰ «Θησαυρίσματα» τοῦ 1998¹⁹. τὸ ἔργο γραμμένο σὲ ποικίλα μέτρα καὶ μὲ ἀνολοκληρῶτες σκηνές, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσουμε μιὰν ἰδέα γιὰ τὴ διαδικασίαν, ποὺ γραφόταν ἓνα δραματικὸ ἔργο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πιθανῶς στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 18ου αἰῶνα²⁰.

Ἀπὸ τὴ μονὴ τῶν Ἰησοῦϊτῶν τῆς Ἀνω Σύρου, «Σύρα», προέρχονται δύο χειρόγραφα μὲ θρησκευτικὰ δραματικὰ ἔργα: ἡ «Τραγῆδία τοῦ Ἁγίου

15. Βλ. καὶ W. Bakker / A. van Gemert, *Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*. Κριτικὴ ἔκδοση, Ἡράκλειο, Creta UP 1996, σσ. 130 ἐξ.

16. Μανούσας, «Πέντε ἄγνωστα στιχουργήματα», *δ.π.*, σ. 326 ἐξ., Πούχνερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο», *δ.π.*, σσ. 155 ἐξ. Γιὰ τὸν πρόλογο τοῦ ποιητῆ βλ. ἐπίσης Β. Πούχνερ, «Ὁ Ὀμηρος στὴ χιώτικη θρησκευτικὴ δραματογραφία τοῦ 17ου αἰῶνα», στὸν τόμο: *Ἀνιχνεύοντας τὴ θεατρικὴ παράδοση*, Ἀθήνα 1995, σσ. 241-247.

17. Μανούσας, «Πέντε ἄγνωστα στιχουργήματα», *δ.π.*, σσ. 328 ἐξ., Πούχνερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο», *δ.π.*, σσ. 157 ἐξ.

18. Μανούσας, «Πέντε ἄγνωστα στιχουργήματα», *δ.π.*, σ. 329. Πούχνερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο», *δ.π.*, σσ. 159 ἐξ.

19. Β. Πούχνερ, «Προσχέδιο θρησκευτικοῦ δράματος ἄγνωστου Χίου ποιητῆ γιὰ τὸν Ἅγιον Ἰσίδωρον τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ Εἰσαγωγή, Σημειώσεις καὶ Γλωσσάριον», *Θησαυρίσματα* 28 (1998), σσ. 357-431.

20. Τὸ ἔργο ἀνήκει στὸ ὑφολογικὸ κλίμα τοῦ «Δαβίδ», ἐπίσης μὲ δαιμόνια ὡς ἀντιπλοκὴ καὶ πολλὰ τραγούδια.

Δημητρίου», ποὺ παραστάθηκε στὶς 29 Δεκεμβρίου 1723 στὴ «Ναξία» (στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ χειρογράφου μάλιστα ἀναφέρονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἡθοποιῶν)²¹ καὶ παρουσιάζει τέσσερα κωμικὰ ἰντερμέδια («Διλουδία»), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο εἶναι πιστὴ ἀντιγραφή (μὲ ἐλάχιστες ἀλλαγές) κωμικῆς σκηνῆς τῆς κρητικῆς κωμωδίας τοῦ «Κατζούρμπου» τοῦ Γεωργίου Χορτάτση²²· ἡ ἐνδιαφέρουσα τραγωδία γιὰ τὸ μεγαλομάρτυρα Δημήτριο ἀπὸ ἄγνωστο, προφανῶς καθολικὸ ποιητὴ, ἅγιο ποὺ δὲν ἐορτάζεται σχεδὸν καθόλου στὴ δυτικὴ Ἑκκλησία, θὰ ἐκδιδόταν ἀπὸ τοὺς Νικόλαο Παναγιωτάκη καὶ Βάλτερ Ποῦχερ, μετὰ τὸν ἀπροσδόκητο ὁμως θάνατο τοῦ διαπρεποῦς Κρητολόγου καὶ διευθυντῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν δεύτερο στὶς ἐκδόσεις τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης εἰς μνήμην του²³. Τὸ δεύτερο ἔργο, πιθανῶς ἀπὸ τὴ Σύρα ἢ τὴ Νάξο, ἐπίσης ἄγνωστου συγγραφέα, ἀναφέρεται στὸν Ἡρώδη καὶ τὴ Σφαγὴ τῶν Νηπίων (ὁ πραγματικὸς τίτλος δὲν εἶναι γνωστός, γιὰτὶ στὸ κατεστραμμένο ἀπὸ τὴν ὑγρασία χειρόγραφο λείπει τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο)²⁴, εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις μοναδικό: εἶναι τὸ μόνον χριστουγεννιάτικο ἔργο τῆς νεοελληνικῆς δραματοποιίας²⁵, εἶναι τὸ πρῶτο δραματικὸ ἔργο σὲ πεζὸ λόγο, παρουσιάζει ἓνα πλῆθος διαφορετικῶν πλοκῶν²⁶ (οἱ δαίμονες ἐδῶ δὲν εἶναι χαριτωμένα καὶ ἀστεῖα πλάσματα ὅπως στὴ Χίο, ἀλλὰ ἀπειλητικοὶ κι ἐπικίνδυνοι) καὶ πάνω ἀπὸ 40 ἰταλικά καὶ λατινικά γραμμένες σκηνικὲς ὁδηγίες, ἀπὸ ἄλλο χέρι,

21. Γιὰ τὸ περιεχόμενο βλ. Ποῦχερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο», ὁ.π., σσ. 161-62.

22. Ἀναλυτικὰ Β. Ποῦχερ, «Ἡ κληρονομιά τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου στὴ Νάξο (17ος/πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα)». Πρακτικὰ τοῦ Α' Πανελληνίου Συνεδρίου μὲ θέμα «Ἡ Νάξος διὰ μέσον τῶν αἰώνων», Φιλώτι 3-6 Σεπτ. 1992, Ἀθήνα 1994, σσ. 589-596 (καθὼς καὶ στὸν τόμο Λοιβή. Εἰς μνήμην Ἀνδρέα Γ. Καλοκαιρινοῦ, Ἡράκλειο 1994, σσ. 301-308).

23. Νικ. Μ. Παναγιωτάκης (†) / Β. Ποῦχερ, Τραγῆδια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Θρησκευτικὸ δράμα μὲ κωμικὰ ἰντερμέδια ἄγνωστου ποιητῆ ποὺ παραστάθηκε στὶς 29 Δεκεμβρίου 1723 στὴ Ναξία. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σημειώσεις καὶ γλωσσάριο, Ἡράκλειο Creta UP 2000.

24. Βλ. Β. Ποῦχερ, «Ἡρώδης ἢ ἡ σφαγὴ τῶν νηπίων. Χριστουγεννιάτικο θρησκευτικὸ δράμα σὲ πεζὸ λόγο, στὶς Κυκλάδες, τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης», στὸν τόμο: Δραματογενεῖς ἀναζητήσεις, Ἀθήνα 1995, σσ. 101-140.

25. Γιὰ τὸ περιεχόμενο βλ. Ποῦχερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο», ὁ.π., σσ. 164-65. Γιὰ γλωσσικὴ καὶ ὀφολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ἴδιου, «Ἀδῖα καὶ λαϊκὰ στοιχεῖα στὴν κυκλαδικὴ δραματοποιία τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης», Θησαυρίσματα 26 (1996), σσ. 317-329.

26. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, «Ἄγνωστο δραματικὸ ἔργο σὲ πεζὸ λόγο ἀπὸ τὸ χῶρο τῶν Κυκλάδων μὲ θέμα τὴ Σφαγὴ τῶν Νηπίων ἀπὸ τὸν Ἡρώδη (δευτέρου μισοῦ τοῦ 17ου αἰώνα - πρῶτο μισοῦ τοῦ 18ου)», στὸν τόμο: J.-M. Egea / J. Alonso (eds.), *Prosa y verso en griego medieval. Rapports of the International Congress «Neograeca Medii Aevi III»* Vitoria 1994, Amsterdam 1996, σσ. 301-313.

πού προσπαθοῦν νὰ διασκευάσουν τὸ κείμενο πρὸς τὸ «θεατρικότερο», προφανῶς ἀπὸ κάποιον ἔμπειρο ὀργανωτὴ ἢ σκηνοθέτη παράστασης²⁷. Τὸ ἔργο ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν Βάλτερ Πούχνερ στὰ παραρτήματα τῆς «Παραβάσεως», τοῦ Ἑπιστημονικοῦ Δελτίου τοῦ Τμήματος Θεατρικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν²⁸. Σ' αὐτὰ τὰ δραματικά ἔργα πρέπει νὰ προστεθεῖ ἀκόμα ὁ «ρόλος» τοῦ «Ἀγίου Γεωργίου» ἀπὸ τίς Κυκλάδες, πού καταγράφει τὰ λόγια κάποιου δευτερεύοντος προσώπου μιᾶς παράστασης γιὰ τὰ μαρτύρια τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ φανερώνει παρόμοια δομὴ μὲ τὸν «Ἅγιο Δημήτριο»· ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὸ Αἶνο Πολίτη στὰ χειρόγραφα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ θὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴ Μαρία Πολίτη²⁹.

Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ νέου ρεπερτορίου θρησκευτικοῦ θεάτρου ἀπὸ τὸν αἰγαιοπελαγίτικο χῶρο, πού εἶναι ἀνάλογο, τουλάχιστον ἀριθμητικά, ὅχι ὅμως καὶ ποιοτικά, πρὸς τὸ corpus δραματικῶν ἔργων πού μᾶς σώζονται ἀπὸ τὸ Κρητικὸ θέατρο, ἔγκειται κυρίως σὲ τέσσερα σημεῖα: 1) στὸν ἀπρόσμενο καὶ ἀποφασιστικὸ ἐμπλουτισμὸ τῆς πενιχρῆς κατὰ τὰ ἄλλα ἐλληνικῆς δραματολογίας τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα· ἀνάμεσα στὴν κρητικὴ δραματολογία τοῦ 17ου καὶ τὴν ἐπτανησιακὴ δραματογραφία τοῦ 18ου αἰῶνα παρεμβάλλεται τῶρα ἓνα ὁλόκληρο νέο κεφάλαιο· 2) στὴν ὀφολογική, δραματογραφική, μετρικὴ καὶ γλωσσικὴ ποικιλία μὲ ἀποχρώσεις ἀπὸ τὸ πρῶμο Μπαρόκ ὡς τὸ ὕψιμο Ροκοκό· ποικίλες ἐκφάνσεις τῆς μὴ κλασικίζουσας δραματογραφίας, ἐνδιαφέρουσες ἐξελίξεις στοὺς προλόγους καὶ τὰ ἱντερμέδια³⁰, διακυμάνσεις στὴ δραματικὴ οἰκονομία τῆς τραγωδίας τῶν μαρτύρων τοῦ Μπαρόκ, χρῆση μουσικῆς καὶ ποικίλων μέτρων ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ στίχου, καθὼς καὶ πολὺ ἐνδιαφέρον γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ λεξιλογίου, τῆς μορφολογίας, φωνολογίας κ.τ.λ. 3) στὴν ἀπόδειξη, ὅτι τουλάχιστον στὴ Χίο ἡ ὁρθόδοξη Ἑκκλησία, ὑπὸ τὴν πίεση τῶν ἐπιτυχιῶν τῶν Ἰησουϊτῶν μὲ τίς θεατρικὲς

27. W. Puchner, «Italienische Bühnenanweisungen in griechischen Jesuitendramen auf den Ägäisinseln zur Zeit der Gegenreformation», *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* n.s. 32 (Roma 1995 [1996]), σσ. 211-231 καὶ σὲ ἐλληνικὴ διασκευή τοῦ ἴδιου, «Ἱταλικὲς (καὶ λατινικὲς) διδασκαλίες σὲ ἐλληνικὰ δραματικά ἔργα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τῶν Ἰησουϊτῶν στὸν αἰγαιοπελαγίτικο χῶρο, τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης», στὸν τόμο: *Κείμενα καὶ ἀντικείμενα*, Ἀθήνα 1997, σσ. 199-230.

28. Ἡρώδης ἢ Ἡ Σφαγὴ τῶν Νηπίων. Χριστουγεννιάτικο θρησκευτικὸ δράμα ἄγνωστου ποιητῆ σὲ πεζὸ λόγο ἀπὸ τὸ χῶρο τῶν Κυκλάδων τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγὴ, σημειώσεις καὶ γλωσσάριο Βάλτερ Πούχνερ, Ἀθήνα 1998 (Παράβασις, παράρτημα - κείμενα 1).

29. Σύντομη περιγραφὴ τοῦ περιχομένου, Πούχνερ, «Θρησκευτικὸ θέατρο στὸ Αἶγαιο», *δ.π.*, σ. 167.

30. Βλ. τώρα Β. Πούχνερ, «Τὰ ἱντερμέδια στὴ νεοελληνικὴ δραματογραφία, Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐνδιάμεσης παράστασης», στὸν τόμο: *Κείμενα καὶ ἀντικείμενα*, *δ.π.*, σσ. 231-250.

τους παραστάσεις, ξεπερνάει τὴν παραδοσιακὰ ἀρνητικὴ στάση τῆς πρὸς τὰ θεάματα³¹ καὶ προχωρεῖ ἐπίσης σὲ σχολικὲς παραστάσεις στὰ ὀρθόδοξα φροντιστήρια τοῦ νησιοῦ· 4) τόσο στὴ χιώτικη ὅσο καὶ στὴν κυκλαδικὴ δραματουργία παρατηρεῖται μιὰ συνειδητὴ προσπάθεια χρήσης καὶ ἐκμετάλλευσης τῆς ἐγχώριας δραματικῆς παράδοσης τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου, κυρίως μὲ ἀναφορὲς στὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀποφάνθηκε ὁ Ἀμβρόσιος Γραδενίγος τὸ 1676, στὸν πρόλογο τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῆς «Ἐρωφίλης», πὼς ἐστάθη εἰς τοῦτο τὸ γένος ὁ κορυφαῖος τῶν ποιητῶν³². Στὴ σχολὴ τῶν Ἱησουϊτῶν στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Ἐξωμερίτη καὶ στὸ ὀρθόδοξο φροντιστήριό τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος στὴν Ἀπλωταριά, καὶ τὰ δυὸ στὴ Χίο, πρέπει νὰ ὑπῆρχαν οἱ ἐκδόσεις τῆς «Ἐρωφίλης» καὶ τοῦ «Βασιλέα Ροδολίνου»³³. στὸ ἱησουϊτικὸ κολέγιο τῆς Νάξου πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἄγνωστο χειρόγραφο τοῦ «Κατζούρμπου» καὶ ἴσως καὶ τῆς «Πανώριας» τοῦ Χορτάτση³⁴. Κληρονόμος τῆς μοναδικῆς δραματικῆς ἀκμῆς τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου δὲν εἶναι μόνο τὰ Ἑπτάνησα, ἀλλὰ καὶ ὁ αἰγαιοπελαγίτικος χώρος.

2.

Ἐρχόμαστε τώρα στὶς θεατρικὲς παραστάσεις. Στὴν ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ θεάτρου ἡ τεκμηρίωση καὶ περιγραφή θεατρικῶν παραστάσεων, ἀκόμα καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Μπαρόκ, εἶναι συνήθως ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα ζητήματα λόγω ἐλλείψεως ἄμεσων πηγῶν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ Κρητικὸ καὶ Ἑπτανησιακὸ θέατρο, ἀπ' ὅπου διαθέτουμε δραματικὰ κείμενα, λίγα τυπωμένα καὶ τὰ περισσότερα σὲ χειρόγραφα, ἀλλὰ ἐλάχιστες εἰδήσεις γιὰ τὴν παράστασή τους³⁵. Τὰ νέα στοιχεῖα πὺ μποροῦμε νὰ προσκομίσουμε

31. Βλ. Μανούσας, «Πέντε ἄγνωστα στιχουργήματα», ὁ.π., σ. 332.

32. Βλ. πρόχειρα Ἐρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάτση. Ἐπιμέλεια Στ. Ἀλεξίου/Μ. Ἀποστόλη, Ἀθήνα 1988, σ. 86.

33. Ἡ ἄγνωστο χειρόγραφο. Ὁ «Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος» τυπώνεται στὴ Βενετία τὸ 1647, ἡ πρώτη ἐκδόσις τῆς «Ἐρωφίλης» ἀπὸ τὸ Ματθαῖο Κιγάλα σημειώνεται τὸ 1637.

34. Ποῦγχερ, «Ἡ κληρονομία τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου», ὁ.π.

35. Β. Ποῦγχερ, «Θεατρολογικὰ προβλήματα στὸ Κρητικὸ καὶ Ἑπτανησιακὸ θέατρο (1550-1750)», στὸν τόμο: *Εὐρωπαϊκὴ Θεατρολογία*, Ἀθήνα 1984, σσ. 139-158, ἰδίως σσ. 139-141. Ὁ Νικόλαος Παναγιωτάκης παρουσίασε στὸ 4^ο Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο τὸ 1991 στὸ Ρέθυμνο ἀνακοίνωση μὲ τίτλο «Εἰδήσεις γιὰ θεατρικὲς παραστάσεις στὸν Χάνδακα τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα», ὅπου προσέθεσε στὶς πέντε γνωστὲς ἄμεσες πηγὲς ἄλλες τέσσερις· ἡ ἀνακοίνωση δὲν τυπώθηκε στὰ Πρακτικά. Σὲ ἄρθρο του στὸ θεατρικὸ πρόγραμμα γιὰ τὸν «Κατζούρμπο» τοῦ Χορτάτση στὴ «Νέα Σκηνή» τὸ 1993 (σσ. 98 ἐξ.) ἀνήγγελλε, πὼς σχετικὸ μελέτημα θὰ δημοσιευόταν στὰ *Θησαυρίσματα* 24 (1994), κάτι πὺ ἐπίσης δὲν πραγματοποιήθηκε. Γιὰ τὸ συνέδριο «Neograeca, Medii Aevi IV» στὴ Λευκωσία τῆς Κύπρου τὸ 1997 ἀνήγγελλε ἀνακοίνωση μὲ παρόμοιο θέμα, ἡ ὁποία κι αὐτὴ

για θεατρικές παραστάσεις στο χρονικό διάστημα 1600-1750 είναι δηλαδή αποφασιστικής σημασίας για το σχηματισμό κάποιας σφαιρικής εικόνας για τη θεατρική ζωή της εποχής και τις πρακτικές της. Βέβαια αφορούν την τουρκοκρατούμενη όχι την βενετοκρατούμενη Ελλάδα.

Και αυτό αποτελεί μιάν έκπληξη. Υπάρχει ένας κανόνας στην ευρύτερη συγκριτική ιστορία του θεάτρου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, ότι πριν από την εθνική αφύπνιση των βαλκανικών λαών το 19ο αιώνα, όπου οι εξελίξεις αρχίζουν και συγκλίνουν σε σημαντικό βαθμό³⁶, θεατρικές παραστάσεις αναμενόταν να εκδηλωθούν κυρίως στις βενετοκρατούμενες περιοχές και τις περιοχές τις επηρεασμένες από την Αψβουργική Αυτοκρατορία, όχι στις ζώνες επιρροής της Ήμισελήνου, όπου τεκμηριώνεται από το 17ο αιώνα μόνο το Θέατρο Σκιών οθωμανικού τύπου στις αυλές των τοπικών πασάδων κι αργότερα στα καφενεία των μεγάλων πόλεων³⁷. Τώρα μπορεί να αποδειχτεί πως ή ίδια ή Κωνσταντινούπολη και ο χώρος του Αιγαίου αποτελούν εξαιρέσεις από τον κανόνα αυτό. Το φαινόμενο βέβαια συσχετίζεται με την εγκατάσταση και δράση των καθολικών ταγμάτων στο χώρο αυτό, κυρίως την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης, και πρωτίστως των Ίησουϊτών και των Καπουκίνων.

Ο έντοπισμός του ιησουϊτικού θεάτρου, ενός από τα μεγάλα ατελώς διερευνημένα ακόμα κεφάλαια της ιστορίας του ευρωπαϊκού θεάτρου³⁸, σε πάνω από 500 κολέγια σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις³⁹, οδήγησε και στην ανακάλυψη των πρώτων τεκμηρίων στο χώρο του Αιγαίου, όπου το τάγμα εξαπλώθηκε το 17ο αιώνα με γρήγορους ρυθμούς, ιδρύοντας, με επίκεφαλής τη γαλλική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη, και θυγατρικές μονές και σχολεία σε πολλά νησιά (με εξαίρεση τη Χίο, που άνηκε στην Ιταλική αποστολή): το 1623 στη Σύμωρη, το 1627 στη Νάξο (το 1628 οι Καπουκίνοι), το 1640 στο Ναύπλιο και στην Πάτρα, το 1641 στη Πάρο, το 1642 στη Σαντο-

δεν πραγματοποιήθηκε λόγω του αιφνίδιου θανάτου του. Ωστόσο το μελέτημα δημοσιεύτηκε μεταθανάτια, χωρίς υποσημειώσεις, στον τόμο: Ν. Μ. Παναγιωτάκης. *Κρητικό θέατρο. Μελέτες*, επιμέλεια Στ. Κακλαμάνης - Γ. Μαυρομάτης, Αθήνα 1998, σσ. 141-158 (αΝέες εκδόσεις για το Κρητικό Θέατρο).

36. Βλ. τώρα Β. Πούχγερ, *Η ιδέα του Έθνικού Θεάτρου στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα. Ιστορική τραγωδία και κοινωνικοκριτική κωμωδία στις εθνικές λογοτεχνίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Συγκριτική μελέτη*, Αθήνα 1993.

37. Β. Πούχγερ, *Οι βαλκανικές διαστάσεις του Καραγκιόζη*, Αθήνα 1985 (με τις σχετικές πηγές).

38. Σύστηματική βιβλιογραφία στον Β. Πούχγερ, «Ο "Ζήνων" και το πρότυπό του», στον τόμο: *Ελληνική Θεατρολογία*, Αθήνα 1988, σσ. 215-297, ιδίως σσ. 252-256.

39. Βλ. W. H. Mc Cabe, *An Introduction to the Jesuit theater*, Ed. L. J. Oldani, St. Louis 1983.

ρίνη καὶ τὴν Τήνη⁴⁰. Ὅπως ὀρίζει ἡ «Ratio Studiorum», τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τῶν ἰησουϊτικῶν σχολῶν ποὺ ὀριστικοποιήθηκε ἤδη στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα⁴¹, δίδονται μιὰ ἢ δύο φορές τὸ χρόνο τακτικὰ θεατρικὲς παραστάσεις ἢ ἀπαγγελίες· συγγραφέας τῶν «ἔργων» εἶναι συνήθως ὁ καθηγητὴς γραμματικῆς ἢ ρητορικῆς, ἢ θοποιοὶ οἱ ἴδιοι οἱ μαθητὲς· ἡ ὑπόθεση λαμβάνεται συνήθως κατευθεῖαν ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς κι ἄλλες πηγές, μόνο ἐξαιρετικὲς ἐπιτυχίες βρίσκουν τὸ δρόμο στὸ τυπογραφεῖο⁴². Ὁ σκοπὸς τῆς πρωτότυπης γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆς δραστηριότητος εἶναι πολλαπλός: 1) γλωσσικός: νὰ μάθουν οἱ τρόφιμοι νὰ μιλοῦν ἄνετα τὰ λατινικά, ἐπίσημη γλῶσσα τῆς λογιόσυνης καὶ τῆς διοίκησης τῆς ἐποχῆς, 2) ἐκπαιδευτικὸς καὶ παιδαγωγικός: νὰ συνηθίσουν οἱ μαθητὲς στὴ δημόσια ἐμφάνιση καὶ ὁμιλία, νὰ ἐξασκοῦνται στὴ σωστὴ συμπεριφορὰ καὶ στὴ ρητορικὴ πειθῶ, 3) διδακτικός: νὰ προβάλονται καὶ νὰ διαδίδονται μὲ τρόπο ἐντυπωσιακὸ, ἀκόμα καὶ διασκεδαστικὸ, τὰ διδάγματα τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας (καθολικοῦ τύπου· στίς προτεσταντικὲς περιοχὲς ὑπῆρχαν ἀνάλογες σχολὲς λατινικῶν σπουδῶν μὲ ἐπίσης προσηλυτιστικοὺς σκοποὺς)· καὶ 4) νὰ παρουσιάζεται μὲ τρόπο παραστατικὸ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὶς ἀρχές, ποὺ ἐπιχορηγοῦσαν συνήθως τὸ ἴδρυμα, ἡ ὑψηλὴ στάθμη τῆς σχολῆς. Σὲ προτεσταντικὲς ἢ ὀρθόδοξες περιοχὲς οἱ παραστάσεις αὐτὲς εἶχαν καὶ προσηλυτιστικοὺς σκοποὺς, γι' αὐτὸ γίνονταν ὄχι στὰ λατινικά ἀλλὰ στὴν ντόπια κάθε φορὰ γλῶσσα. Γι' αὐτὸ τὰ ἔργα τοῦ ἰησουϊτικοῦ θεάτρου στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου εἶναι γραμμένα στὰ ἑλληνικά, καὶ μάλιστα στὴ δημοτικὴ μὲ ἰδιωματικὴ ἀπόχρωση. Περιττὸ νὰ ἀναφερθεῖ, ὅτι οἱ ἀναφορὲς στὴν Ἑλλάδα λείπουν ἀπὸ τὴ σχετικὴ διεθνή βιβλιογραφία.

Ἡ γνῶση αὐτοῦ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ, —ὁ ὁποῖος συνοψίζεται

40. E. Legrand, *Relation de l'établissement des P.P. de la Compagnie de Jésus en Levant*, Paris 1869, σσ. 30-45.

41. Γράφτηκε ἀπὸ τὸ 1586 ὡς τὸ 1591 καὶ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1599 (βλ. *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*, Roma 1616). Ὡς θεωρητικὴ δραματουργία τοῦ ἰησουϊτικοῦ θεάτρου συνεχίζει ουσιαστικὰ τὶς ποιητικὲς θεωρίες τῆς ὀψιμῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης. Ὁ κανὼνας 13 πρὸς τὸ διευθυντὴ τῆς σχολῆς (rector) καθορίζει τὴ βασικὴ δομὴ τῶν ἔργων: *Tragoediarum et comoediarum quas non nisi latinas ac rarissimas esse oportet, argumentum sacrum sit ac pium, neque quidquam actibus interponatur quod latinum non sit ac decorum; nec persona ulla muliebris vel habitus introducatur*. Βλ. σὲ ἐπ' αὐτῇ: B. Duhr, *Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu*, Freiburg/Br. 1896· G. M. Pachtler, *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu*, Berlin 1887· A. P. Farrell, *The Jesuit Code of Liberal Education: Development and Scope of the Ratio Studiorum*, Milwaukee 1936· G. P. Brizzi, *Lo «Ratio Studiorum»: modelli culturali e pratiche educative di Gesuiti in Italia tra cinque e seicento*, Roma 1981 κτλ.

42. B. Ποῦνερ, «Ο «Ζήνων» καὶ τὸ πρότυπό του», *δ.π.*, σσ. 219-224.

στη φόρμουλα: όπου ιησουϊτικό κολέγιο υπάρχουν και θεατρικές παραστάσεις—
 ὁδήγησε καὶ στὸν ἐντοπισμὸ τῶν πρώτων μαρτυριῶν περὶ θεατρικῶν παρα-
 στάσεων στὸ Αἰγαῖο τοῦ 17ου αἰώνα. Στὸ πλαίσιο τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν
 δὲν ἦταν δύσκολο νὰ ἀποδειχτεῖ, ὅτι καὶ ὁ χιώτικος «Δαβίδ», δημοσιευμένος
 ἀπὸ τὸ 1979, εἶναι ἔργο τοῦ ἰησουϊτικοῦ θεάτρου⁴³. Ἄλλωστε εἶχε γίνει γνω-
 στὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1970, ὅτι στὸ Ἑλληνικὸ Κολέγιο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου,
 ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὑπὸ ἰησουϊτικὴ διοίκηση, ἤδη τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν ἱδρύση
 του, τὸ 1580, τεκμηριωνόταν ἡ παράσταση ἢ ἀπαγγελία τμημάτων τῶν
 Παθῶν τοῦ Χριστοῦ, πιθανότατα στὰ ἑλληνικά⁴⁴. Ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν
 τόμων τοῦ Giorgio Hofmann γιὰ τοὺς καθολικοὺς ἐπισκόπους στὴν Ἑλλάδα,
 ὅπου δημοσιεύονται ἀμπόπολα σχετικὰ ἔγγραφα, ποὺ περιγράφουν τὰ διαδρα-
 ματιζόμενα κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἐορτολόγιο στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου τὸ 17ο
 αἰώνα⁴⁵, ὁδήγησε στὸν πρώτον ἐντοπισμὸ θεατρικῆς παράστασης στὴ Νάξο
 τὸ 1628, ἓνα χρόνο κίβλας μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Ἰησουϊτῶν στὸ νησί.
 Αὐτὴ ἡ πληροφορία ἀνοίξε ὀριστικὰ τὸ δρόμο. Ἀκολούθησαν συστηματικὲς
 ἀναζητήσεις σὲ δημοσιευμένο καὶ ἀδημοσίευτο ὕλικό, σὲ ἀναφορὲς τῆς γαλ-
 λικῆς ἀποστολῆς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν ἀλληλογραφία τῶν καθο-
 λικῶν ἐπισκόπων μὲ τὴν Propaganda Fide στὴ Ρώμη γιὰ τὴν ἀποστολικὴ
 δραστηριότητα στὸ Αἰγαῖο, σὲ ἐτήσιες ἐκθέσεις τῶν ταχυμάτων πρὸς τὴν Ἀγία
 Ἐδρα στὸ Βατικανό, σὲ χρονικά, σημειώματα τῶν σχολικῶν ἱδρυμάτων κτλ.
 Οἱ σχετικὲς ἐρευνες βέβαια παρουσιάζουν τὴν ἐξῆς δυσκολία: θεατρικὲς παρα-
 στάσεις ἀναφέρονται μόνον παρεμπιπτόντως, ἀνάμεσα σὲ μιὰ πληθώρα ἄλλων
 ἄσχετων εἰδήσεων, γιὰτὶ δὲν θεωροῦνταν ἀπὸ τίς πιδ σπουδαῖες δραστηριό-
 τητες, ἀν καὶ ἔδιναν αἴγλη καὶ ἀναγνώριση κυρίως στοὺς Ἰησουῖτες στὴν το-

43. Βιβλιοπαρουσίαση τῆς ἔκδοσης τοῦ Παπαδόπουλου γιὰ τὸ «Δαβίδ» στὸ *Θέατρο* 64/66 (1981), σσ. 123-126.

44. Βλ. ἐπιστολὴ τοῦ Θεόδωρου Πέντιου (1510/20 - 1580) πρὸς τὸν καρδινάλιο Sir-
 leto, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του: Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ἐπιστολαὶ Ἑλλήνων πρὸς τὸν
 πάπαν Γρηγόριον ΙΓ' (1572-1585) καὶ τὸν καρδινάλιον Σιρλέτον (†1585). (Ἐκ τοῦ ἑλλη-
 νικοῦ βατικανοῦ κώδικος 2124)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 17 (1967), σσ.
 45-112, ἰδίως σσ. 75 ἐξ. καὶ Α. Meschini, *Teodoro Rendio*, Padova 1978 (Università
 di Padova, Studi bizantini e neogreci 11), σσ. 77ἐξ. Ἡ τελευταία σχολιάζει τὸ κείμενο
 τῆς ἐπιστολῆς ὡς ἐξῆς: *Nella seconda [lettera], da porsi nella Pasqua del 1580, il car-
 dinale è invitato ad assistere alla rappresentazione d'una tragedia allestita dagli scolari,
 avente per tema gli āgia pāthi ricordati nella festa. Per invogliare il Sirleto e il Carafa
 a partecipare allo spettacolo, Rendio descrive l'animazione dei ragazzi presi dai vari
 preparativi. La lettera conferma la testimonianza di Arendi sulla grande sollecitudine
 per il Collegio che aveva il cardinale, «costume del quale era visitare spesso il Collegio,
 et sentir recitare gli scolari con grandissimo suo gusto* (δ.π., σ. 91).

45. Β. Ποϋχνερ, «Ἰησουϊτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο τοῦ 17ου αἰώνα», *Ἀριάνη* Γ' (Ρέθυμνο 1985), σσ. 191-206.

πικὴ κοινωνία. Ἔτσι ἡ συγκέντρωση τέτοιων στοιχείων ἀποδεικνύεται ἔργο χρονοβόρο καὶ δυσχερές, γιατί πρέπει νὰ διεξέλθῃ κανεὶς μεγάλον ὄγκο κειμένων, χειρογράφων ἢ ἐκδοσμένων τόμων, ποὺ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν σὰ ἀρχεῖα τῆς Propaganda Fide στὴ Ρώμη καὶ στοὺς φακέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς στὴν Ὑψηλὴ Πύλη, ἢ νὰ ἐντοπισθοῦν στοὺς τόμους παλαιῶν καὶ δυσέρετων περιοδικῶν καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἰησουϊτικῆς ἀποστολῆς στὴν Ἀνατολή⁴⁶. Ἔτσι δὲν ἀποκλείεται νὰ βρεθοῦν ἀκόμα καὶ ἄλλα σχετικὰ στοιχεῖα κατὰ τὴ διάρκεια συστηματικῶν μελλοντικῶν ἀναζητήσεων· ὥστόσο ἡ ἔκταση τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν ἐπὶ πρέπει ἤδη μιὰ πρώτη σφαιρικὴ ἀποτίμηση.

3.

Ἡ δευτέρη προσπάθεια ἐγκατάστασης τῶν Ἰησουϊτῶν στὴν Πόλη ἀπὸ τὸ 1609⁴⁷, ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τῆς φωτισμένης προσωπικότητος τοῦ Francois De Canillac, ἀπόκτησε μόνιμη στέγη στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Βενεδίκτου στὸ Γαλατὰ καὶ λειτούργησε σύντομα σχολεῖο, τὸ ὁποῖο ἀργότερα εἶχε μεγάλη βιβλιοθήκη καὶ φήμη⁴⁸. Ἡ τεκμηρίωση ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων στὴν Πόλη συσχετίζεται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Δομήνικου Μαυρίκιου (Maurice ἢ Mauritius 1580-1665), ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πρόσωπο-κλειδί στὴν ὑπόθεση τοῦ αἰγαιοπελαγίτικου θρησκευτικοῦ θεάτρου: εἶναι Χιώτης Ἰησουΐτης τῆς ἰταλικῆς ἀποστολῆς, ἔρχεται ὁμῶς τὸ Πάσχα τοῦ 1612 στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὴ γαλλικὴ ἀποστολή,

46. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ βοήθεια τοῦ πατέρα Γαβριὴλ Μαραγκοῦ καὶ τοῦ Θεομὶ Παπαδόπουλου, καθὼς καὶ τοῦ Ν. Μ. Ρούσσου-Μηλιδῶνη στάθηκε πολὺτιμη.

47. Βλ. σὲ ἐπιλογή: P. J. M. Prat, *Recherches historiques et critiques sur la Compagnie de Jésus en France du temps de P. Coton, 1564-1626*. III, Lyon 1876, σσ. 94 ἐξ.· Zotos, «Histoire ecclésiastique. Les Jesuites à Constantinople pendant le dix-septième siècle», *Union chrétienne. Revue Orthodoxe* IX (Paris 1868), 2ème série I, σσ. 82 ἐξ.· J. Fouqueray, *Histoire de la Compagnie de Jésus*, tom. III, Paris 1925, σσ. 606ἐξ.· G. de Mun, «L'établissement des Jésuites à Constantinople sous le règne d'Achmet Ier (1603-1617)» *Revue des Questions Historiques* n.s. XXX (Paris 1903), σσ. 163-172, ἰδίως σσ. 167 ἐξ.· G. Hofmann, «Apostolato dei Gesuiti nell'Oriente greco 1583-1773», *Orientalia Christiana Periodica* 1 (1935), σσ. 139-163, ἰδίως σσ. 154 ἐξ.· Μ. Φώσκολος, «Οἱ πρώτες ἐγκαταστάσεις Ἰησουϊτῶν στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο. Προβληματισμοὶ καὶ ἐμπόδια», *Σύγχρονα Βήματα* 77-78 (1991) σσ. 29-60 κ.τ.λ.

48. A. Carayon, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople et dans le Levant au XVIIe siècle*, Poitier-Paris 1864, σ. 40. Πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὴ σχολὴ περιέχει ἡ ἔκθεση τοῦ K. Gobin, ποὺ πέθανε σὲ ἐπιδημία πανώλους τὸν Ἰούνιο τοῦ 1611 (βλ. G. Hofmann, *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli* (1453-1830), Roma 1935 (OCA 135), σσ. 40 ἐξ.).

γιατί είναι ο μόνος που γνωρίζει τα νέα ελληνικά. Θα παραμείνει στην Πόλη από το 1612 ως το 1629. Σε επαφή με το θέατρο πρέπει να έχει έλθει πιθανώς ήδη στη σχολή των Ίησουϊτών στη Χίο, που λειτουργεί από το 1594, ή κατά την εκπαίδευσή του στη Σικελία. Ήδη το όκταήμερο της Ευχαριστίας του 1612, μερικές εβδομάδες ύστερα από την άφιξή του, παρουσιάζει με τους μαθητές της σχολής ένα μικρό διάλογο στα ελληνικά⁴⁹. Την ίδια χρονιά, τα Χριστούγεννα, ίσως με δική του προτροπή, παριστάνουν και τη φάνη, και ένθουσιασμένος ο De Canillac γράφει στη γαλλική άναφορά του για την τεράστια έντύπωση που έκαναν τέτοιες μικρές κι άπλές εκδηλώσεις στον κόσμο⁵⁰. Ίσως από τα ίδια χρόνια είναι και ή άχρονολόγητη γαλλική άναφορά, πώς από καιρό σε καιρό παριστάνουν μιá μικρή ύπόθεση από την ιερά ιστορία και ότι οι Έλληνες μαθητές είναι καλοί ήθοιοι⁵¹. Η ύπόθεση αυτή ενισχύεται από το γεγονός, ότι τα έπόμενα χρόνια οι Ίησουϊτες προχωρούν πιδ συστηματικά σε θεατρικές παραστάσεις: ο De Canillac γράφει στις 3 Δεκεμ-

49. *Mais maintenant que nous avons en Père natif de Scio, nommé Doimnique Maurice, qui vint icy aprez Pasques, nous esperons mieux, ayant jà fait quelques exhortations au gré et contentement des auditeurs. Et l'octave du Saint-Sacrement fit reciter en grec un petit dialogue à nos escoliers richement habillez, et brillants de perles et pierrieres en l'honneur de cet august sacrement, qui grandement et à monseigneur l'ambassadeur et à toute l'assemblée qui se trouve, sur la fin, à la procession qui nous fismes autour de nostre église* (Carayon, *Relations inédites*, β.π., σ. 64· σέ ελληνική μετάφραση στόν Μ. Ν. Ρούσο-Μηλιδώνη, *Έλληνες Ίησουϊτες (1560-1773)*, Αθήνα 1993, σ. 132).

50. ...*Nous avons cette année fait une autre representation avec moins d'appareil, mais avec plus de fruit. Ça esté d'une petite grotte avec cresse de ce grand Dieu, fait petit pour nous. Les latins et les grecs, hommes et femmes, ont, avec grand ressentiment, honoré cet humble et simple spectacle et representation de saint mystere de la Nativité, que nous celebrions pour lors. Bon Dieu! mes RR.PP. et treschers freres, combien d'ames se perdent à faute de secours! Prions ce bon Dieu qu'il nous donne la force et l'adresse de corperer à l'application des merites de son fils, nostre Sauveur Jesus-Christ. C'est le but de nostre vocation* (Carayon, β.π., σ. 84· διατήρησα την όρθογραφία των γαλικών του 17ου αιώνα).

51. *Nous y faisons de temps en temps quelque petite action, représentant quelque histoire sacrée. Les petits Grecs sont bons acteurs, le peuple est extremement désireux de semblables actions* (E. Legrand, *Relation de l'établissement des P.P. de la Compagnie de Jesus en Levant*, Paris 1869, σ. 7). Το χωρίο έχει άποδοθεί στόν De Canillac από τόν Π. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικών και Όρθοδόξων*, Αθήνα 1958, σ. 301), πράγμα που δέν μπορεί νά άποκλειστεί ως άπιθανο. Τότε όμως πρέπει νά χρονολογείται ή είδηση στο χρονικό διάστημα πριν από το 1623 (άναχώρηση του De Canillac για τη Σμύρνη), και όχι στη δεκαετία 1630-1640, όπως το πρότεινε ο Βαλέτας (Γ. Βαλέτας, *Οί άρχές του νεοελληνικού θεάτρου*, Αθήνα 1953, σ. ια', Α. Ταμπάκη, *Νεοελληνική δραματολογία και οί δυτικές της επιδράσεις (18ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 1993, σ. 19 σημ. 19). Δέν άποκλείεται έπίσης το χωρίο νά συνδέεται με τα γεγονότα του 1612 (βλ. παραπάνω, Β. Πούχγερ, *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, Αθήνα 1995, σ. 211).

βρίου 1614 στὴ Ρώμη, στὰ πλαίσια τῆς ἐτήσιας ἀναφορᾶς περὶ τῶν δραστηριοτήτων τοῦ τάγματος στὰ λατινικά, ὅτι μεταξὺ ἄλλων εἶχαν παραστήσει καὶ τὴν Ἱστορία τῶν Ἑπτὰ Παίδων Μακκαβαίων, κι ὅτι ἡ παράσταση ἐγίνε δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμό ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς καὶ τὸν κόσμο⁵². Ἡ δεδομένη δραστηριότητα τοῦ Μαυρίκιου ὑποδηλώνει, ὅτι οἱ παραστάσεις αὐτὲς εἶχαν γίνεи στὰ ἑλληνικά. Λατινικὴ ἀναφορὰ τοῦ Dionysius Guillier ἀπὸ τὸν ἐπόμενον χρόνο, τὸ 1615 (ὁ De Canillac προφανῶς δὲν βρίσκεται στὴν Πόλη)⁵³, ἐνισχύει τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ· οἱ ἐκδηλώσεις στὴν ἐκκλησία γίνονται στὰ γαλλικά, τὰ ἰταλικά καὶ τὴν δημώδη ἑλληνική. Καὶ πάλι δίνεται ἡ «τραγωδία» τῶν Ἑπτὰ Παίδων Μακκαβαίων μὲ ἐπιτυχία: *data est in theatrum per discipulos nostros tragoedia Maccabei. placuit*⁵⁴. Ἡ ὑπόθεση ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς παράστασης βρίσκεται ὁ Μαυρίκιος, ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν ἡγουμενία του στὴν ἰησουϊτικὴ μονὴ τῆς Χίου (1630-60), ἀνάμεσα στὸ 1642 καὶ τὸ 1662, ὁ Βεστάρχης συγγράφει τὸ τρίτο θεατρικὸ του ἔργο ἀκριβῶς μὲ τὸ θέμα αὐτὸ, ἀκολουθώντας πιστὰ τὸ ἀπόκρυφο Δ' βιβλίον τῶν Μακκαβαίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης⁵⁵.

Ἡ πιὸ σημαντικὴ παράσταση τῶν Ἱησουϊτῶν στὴν Πόλη βέβαια πραγματοποιεῖται στίς 13 Νοεμβρίου 1623, στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Βενεδίκτου στὸ Γαλατᾶ τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη Χρυσοστόμου κατὰ τὸ ὁρθόδοξο ἡμερολόγιο, μὲ ἔργο βασισμένο στὴ βιογραφία του: ὁ μικρὸς Ἀ-

52. Archivium Societatis Jesu [=Generalizia] (Roma) cod. Gall. 101 φύλ. 440r: Franciscus Canigliac (Pera CP. 3.12.1614). ...*Hist[ori]a 7 filioru[m] Machabaeoru[m] exhibita est p[er] hosce dies cu[m] magno applausu omniu[m] ordinu[m] et statu[m] hom[in]u[m]* Βλ. καὶ Β. Ποῦχνερ, «Νέες εἰδήσεις γιὰ θεατρικὲς παραστάσεις τῶν Ἱησουϊτῶν στὴν Κωνσταντινούπολη (1614/15)», *Θεσσηλονίκια* 28 (1998), σσ. 349-355.

53. Ὁ Διονύσιος Guillier ἔρχεται τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1614 στὴν Πόλη, ὅταν ἐπιστρέφει ὁ De Canillac ἀπὸ τὸ Παρίσι. Παραμένει στὴ σχολὴ ὡς τὸ 1628. Τὰ δύσκολα χρόνια πρὶν ἀπ' τὸ 1620 παραμένουν αὐτὸς καὶ ὁ Μαυρίκιος μόνιμοι τοὺς στὴν Πόλη (Μ. Ν. Ροῦσσος-Μηλιδώνης, *Ἱησουῖτες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο (1560-1915)*, Ἀθῆνα 1991, σσ. 38 ἐξ.).

54. Archivium Societatis Jesu [=Generalizia] (Roma) cod. Gall. 101 φύλ. 467: Dionysius Guillier (Galatae CP. 12.3.1615). ...*conciones habitae sunt in templo nostro Italice per Adventum dominicis duabus utiles, habentur et hebdomadae quaq[ue] per hanc Quadragesimam Italice, Gallice et vulgari Graecorum idiomate. data est in theatrum per discipulos nostros tragoedia Maccabei, placuit*... Βλ. Β. Ποῦχνερ, «Νέες εἰδήσεις», *ὁ.π.*, σσ. 349 ἐξ.

55. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ νέα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὸ βίον τοῦ Βεστάρχη, ὁ Μαυρίκιος ἐκτιμοῦσε τὴ δραστηριότητά του καὶ δὲν ἀποκλείεται τὸ ἔργο νὰ ἔχει γραφεῖ μὲ δική του προτροπὴ (βλ. Θ. Παπαδόπουλος / Β. Ποῦχνερ, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ Χιώτη ἱερέα καὶ δραματοῦργό Μιχαὴλ Βεστάρχη (†1662)», *Παράβασις* 3 (2000), ἐκδίδεται). Πάντως πρόκειται γιὰ τὸ καλὺτερο ἔργο του, μοναδικὸ δείγμα τοῦ ρητορικοῦ καὶ θεαματικοῦ μπαρόκ θεάτρου στὰ ἑλληνικά.

γιος προσηλυτίζει τὸν πατέρα, τὴ μητέρα καὶ τὴν ἀδελφή του στὸ Χριστιανισμό, ἀντικρούοντας τὰ ἐπιχειρήματα ἀντιπροσώπου τοῦ μαντείου τοῦ Ἀπόλωνα στὴν Ἀλεξάνδρεια⁵⁶. Τὸ 1615 ὁ De Canillac⁵⁷ ζήτησε τὴν ἔγκριση ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς Ρώμης νὰ προβεῖ στὴν ὀργάνωση κάποιας «φιλολογικῆς ἐκδήλωσης» ἀνήμερα στὴ γιορτὴ τοῦ Ἀγίου Χρυσοστόμου⁵⁸. στὸ ἔγγραφο ἀναφέρονται καὶ οἱ προσηλυτιστικοὶ σκοποὶ τῆς ἐκδήλωσης. Τὰ δύσκολα γιὰ τοὺς Ἰησοῦτες στὴν Ὑψηλὴ Πύλῃ χρόνια 1616-20 ἀνέβαλαν τὴν ἐκδήλωση, ἡ ὁποία θὰ πραγματοποιηθεῖ μόλις μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ νέου καὶ δυναμικοῦ Γάλλου πρέσβη De Césy⁵⁹. Συγγραφέας τοῦ ἔργου, γραμμένου en grec vulgaire (ὅπως ἀναφέρει ἡ γαλλικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀντικαταστάτη τοῦ De Canillac, Vice Superieur François Aurillac, στίς 17 Ἰανουαρίου 1625)⁶⁰, τὸ ὁποῖο

56. Λεπτομερειακὰ Β. Ποϋχνερ, «Θεατρικὴ παράσταση στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1623 μὲ ἔργο γιὰ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη Χρυσόστομο», στὸν τόμο: *Ἀνιχνεύοντας τὴ θεατρικὴ παράδοση*, Ἀθήνα 1995, σσ. 197-240.

57. Γιὰ τὴ φωτισμένη προσωπικότητά του βλ. Ποϋχνερ, ὁ.π., σσ. 25 ἐξ. μὲ τὶς σχετικὲς πηγές.

58. Archivium Societatis Jesu [=Generalizia] (Roma) cod. 101, φιλ. 446: Franciscus Canigliac (Pera 15.1.1615) ... *Cogitamus diem festum S. Chrysostomi solemnī apparatu celebrare cum aliqua exercitatione [f]et[e]raria. Sed pro sequenti]bus annis si haberemus indulgentias pleniss[im]as pro tali die maiore pro D[omi]nica seq[ue] in quam fortasse domum erit sole[m]nitatem differre maioris concursus ergo, nihil desiderari posset V[est]ra P[at]ernita[te] o[mn]es uno ore rogamus ut id pro n[ost]ra Ecclesia impetret, inde enim speramus multum accessus o[mn]i] pietate et ad agendum Graecorum erga nos nostraque...*

59. Τί ἔκανε νὰ καθυστερήσει ἡ παράσταση αὐτὴ ὀκτώ ὀλόκληρα χρόνια; Τὸ 1613 ὁ De Canillac εἶχε ταξιδέψει στὴ Ρώμη καὶ στὸ Παρίσι γιὰ οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τῆς σχολῆς· ἐκεῖ πιθανῶς προμηθεύθηκε τὸν ὄγδοο τόμο τῆς ἐκδοσης τῶν Ἀπάντων τοῦ Χρυσοστόμου (H. Savilius, *Chrysostomi opera omnia*, T. VIII Eton 1612), ποὺ περιέχει τὶς βασινικὲς βιογραφίες του, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τὸ ἀγνωστο ἔργο ἀντλεῖ τὸ ὕλινό του (βλ. Ποϋχνερ, ὁ.π., σσ. 214 ἐξ., 231 ἐξ.). Ὁ De Canillac ἐπιστρέφει στὴν Πόλιν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1614, ἀλλὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια, μὲ τὶς ἀναποτελεσματικὲς προσπάθειες τῆς ἀποστολῆς στὴν Ἀνατολή, ἐκδιώκονται οἱ πατέρες ἀπὸ τοὺς Τούρκους (βλ. μὲ λεπτομέρειες Ρούσσος-Μηλιδώνης 1991, ὁ.π., σσ. 38 ἐξ.). Ἡ στή σχολὴ παραμένουν μόνο δύο μοναχοί, ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Μαυρίκιος. Ὁ De Canillac ἐπανερχεται στίς 22 Ἰουλίου 1620 στὴν Πόλιν μὲ τὸ νέο πρεσβευτὴ τῆς Γαλλίας, De Césy. Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ἐπιδίδεται ἀμέσως στὸ ἔργο τῆς λατρείας τοῦ Ἀγίου Χρυσοστόμου, γιὰτὶ σὲ ἔκθεση τῆς 28 Ὀκτωβρίου 1622 ὁ Πέτρος Δεμάρκης περιγράφει στὴν ἐκκλησία τῆς μονῆς πλάγιό βωμὸ ἀφιερωμένο στὸν Ἅγιο Χρυσόστομο (G. Hofmann, *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli (1453-1830)*, Roma 1935 (OCA 135), σ. 43, ἐλληνικὴ μετάφραση στὸ Ρούσσο-Μηλιδώνης 1991, σ. 42). Προφανῶς στὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἦταν στὸ ἐξωτερικὸ εἶχε ἐξασφαλίσει τὴν ποθητὴ ἔγκριση γιὰ τιμητικὲς ἐκδηλώσεις πρὸς τὸν Ἅγιο Χρυσόστομο, ποὺ τιμᾶται ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους, καὶ μάλιστα ἀνήμερα στὴ γιορτὴ του κατὰ τὸ ὀρθόδοξο ἑορτολόγιο.

60. «Relation d'un Dialogue et action publique qui a été représentée en notre Eglise en l'honneur de S. Jean Chrisostome» στο Archivum Romanum Societatis

ὅμως δὲν σώζεται, πρέπει νὰ ἦταν ὁ Μαυρίκιος, ὁ μόνος Ἕλληνας τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς στὴν Πόλη. Τὸ ἐκτενὲς ἐγγράφο ἀναφέρει σαφῶς τοὺς προσηλυτιστικοὺς σκοποὺς τοῦ ἐγχειρήματος καὶ ἀπαριθμεῖ τὰ «ὀφέλη» τῆς παράστασης, ποὺ ἔδωσαν στὸ τάγμα μεγάλη κοινωνικὴ αἰγλή. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι τὸν κεντρικὸ ρόλο στὴ δίωρη παράσταση εἶχε ἀναλάβει ὁ μικρὸς γιὸς τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ στὴν Ὑψηλὴ Πόλη, De Césy, ποὺ γινώριζε τὰ ἑλληνικὰ σὰν νὰ εἶχε γεννηθεῖ στὴν Πόλη⁶¹. Ἡ παράσταση, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες καὶ στὴν ὁποία εἶναι παρόντες καὶ ὁ Ὀλλανδὸς καθὼς καὶ ὁ αὐτοκρατορικὸς πρέσβυς, ἐμπλέκεται σ' ἓνα διπλωματικὸ παιχνίδι γύρω ἀπὸ τὸν Πατριαρχικὸ θρόνο, στὸν ὁποῖο τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1623 εἶχε ἀνέλθει, ξανά, ὁ Κύριλλος Λούκαρις· ὁ De Césy ἦταν ὁ χειρότερος ἐχθρὸς του, καὶ εἶχε καταφέρει τὸ Μάιο τῆς ἑίδας χρονιάς νὰ τὸν καθαιρέσει (ὁ Λούκαρις συμμαχοῦσε μὲ τὸ Βενετὸ βατλο, τὴν ὀλλανδικὴ καὶ ἀγγλικὴ πρεσβεῖα, ἐνῶ στὴν παράταξιν τῶν γαλλικῶν ἐνδιαφερόντων ἀνῆκαν οἱ Ἱησουῖτες, ὁ παπικὸς nuntius καὶ ὁ αὐτοκρατορικὸς πρέσβυς)⁶². Τώρα ὅμως δὲν μπο-

Jesu, Gallia 192, n. 29 μὲ τίτλο «Drama Constantinopoli editum. Anno 1624», τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ H. Fouquery, *Histoire de la Compagnie de Jésus*, τόμ. 4, Paris 1926, σ. 316 σημ. 1. Τώρα δημοσιευμένο καὶ μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ στὸ B. Ποῦγερ, Ἀνιχνεύοντας τὴ θεατρικὴ παράδοση, δ.π., σσ. 199-201 καὶ 229-231.

61. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐγγράφου ἔχει ὡς ἐξῆς: *J'en feray un brief récit à V.R. Les fins qui nous ont excitez et esmens a représenter telle action ont esté principalement trois. En premier lieu pour honorer ce glorieux Saint, et faire cognoistre davantage ses vertus et mérites. 2º Pour faire cognoistre davantage nostre Compagnie en ceste ville, par actions publiques. 3º Pour gagner plus facilement le coeur des Grecs, et pour ce on a représenté telle action toute en leur langue vulgaire, et au mesme jour que les Grecs célèbrent la feste de S. Chrisostome sc. dix jour après nous, pour nous conformer davantage à eux, et les attirer plus facilement.* | *Le subiet de ceste action a esté comme S. Jean Chrisostome, aagé seulement de neuf à dix ans, se convertist de l'Idolatrie et Paganisme à la foy de JESUS CHRIST, et comme après estre converti en ce mesme bas aagé, il convertist son père, sa mère et sa soeur. Et parce qu'ils adoroient en Antioche le Dieu Apollon, on a introduit le combat d'Apollon avec S. Jean Chrisostome. Le jugement qui fust fait par Secundus, Capitaine general et père de S. Jean Chrisostome, aiant ouy les raisons de son fils et celles d'Apollon. Et plus suivist le combat avec la mère, finalement avec la soeur. De tour trois fust vaincu Apollon par les raisons et arguments de S. Jean Chrisostome. Et ce qui rendist l'action plus agréable, est que le personnage de S. Jean Chrisostome fust représenté par les fils de Monsr. l'Ambassadeur de France, qui est seulement aagé de sept à huit ans, qui est quasi le mesme aagé auquel le dict Saint se convertist. Il fust admiré pour deux ou trois raisons: 1º pour parler si naïvement Grec que tous le jugeoient nay en grèce, et parler aussi bien en Grec en communs discours, comme un fils Grec natif de ce país. 2º pour son heureuse memoire. 3º pour la grace avec laquelle il a joué son personnage, aiant remporté la palme entre onze ou douze Acteurs qu'il y avoit...* (Ποῦγερ, Ἀνιχνεύοντας τὴ θεατρικὴ παράδοση, δ.π., σσ. 229 ἐξ.).

62. Bl. G. Hering, *Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ 1629-1638*, Ἀθήνα 1992, σσ. 115 ἐξ.

ρεσε νά ἐμποδίσει τὴν ἐπανεκλογή του, ποὺ ἀντέβαινε στὰ γαλλικὰ συμφέροντα στὴν Ἀνατολή. Τὸ πιὸ ἐδιαφέρον στοιχεῖο εἶναι, ὅτι ὁ Πατριάρχης, κατὰ τὴν ἀναφορά, ἐνῶ πρωτύτερα στὰ γραπτά του εἶχε κατακεραυνώσει τοὺς Ἰησουῖτες καὶ ἀνέφερε ρητὰ τὶς «κωμωδίες» τοὺς μέσα στὴν προσηλυτιστικὴ στρατηγική⁶³, ζητεῖ νά ἐρωτηθοῦν οἱ πατέρες Ἰησουῖτες, ἂν ὁ Γάλλος πρέσβυς δὲν θὰ εἶχε ἀντίρρηση νά παρακολουθήσει καὶ αὐτὸς τὴν παράσταση (ἐνὰς ὁρθόδοξος πατριάρχης σὲ ἰησουϊτικὴ ἐκκλησία μὲ πρωταγωνιστὴ τὸ γιὸ τοῦ χειρότερου ἑχθροῦ του, ποὺ ἀπεργάζεται καὶ πάλι τὴν ἀνατροπὴ του!)⁶⁴. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα, τὰ ὁποῖα διαφώτισε λεπτομερειακὰ ὁ ἀείμνητος Gunnar Hering, πρόκειται μᾶλλον γιὰ διπλωματικὸ ἐλιγμὸ τοῦ Πατριάρχου, ὁ ὁποῖος ἤθελε νά δείξει δημοσίως τὴ μεγαλοψυχία του καὶ τὴ δῆθεν συμφιλίωσή του μὲ τὸν De Césy, ὁ ὁποῖος αὐτὴ τὴ στιγμὴ δὲν μπορούσε νὰ τὸν βλάψει πιά. Ἐκεῖνος ὅμως, πάντα κατὰ τὴ γαλλικὴ ἀναφορά, ἀρνήθηκε νὰ δώσει τὴν ἄδεια, γιὰτὶ μιὰ τέτοια «παράσταση» θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ δημόσια ὁμολογία τῆς ἡττας του.

Μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Μαυρικίου ἀπὸ τὴν Πόλη (ἤδη τὸ 1627 εἶχε πάει σὲ μιὰν ἐπικίνδυνη ἀποστολὴ στὴν Κύπρο, ὅπου φιλοξενήθηκε ἐπὶ μῆνες,

63. ...ὅταν κάμουν κωμωδίες ἢ ἄλλα θέατρα καὶ μᾶς προσκαλοῦνται νὰ πηγαῖν, τότε μᾶς μνηστρίζουν ὡς ἀγνώστους καὶ λωλοὺς καὶ οὐτιδανούς (στὸ διάλογο «Ζηλωτὴς καὶ Φιλαλήθης» ἀνάμεσα στὰ 1612-1620, Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. 1, Ἀγία Πετροῦπολη 1891, σσ. 227 ἐξ., ἐπίσης Ἀ. Βακαλόπουλος, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σσ. 450 ἐξ. καὶ Μ. Vitti, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, 2η ἐκδ., Ἀθήνα 1987, σσ. 70 ἐξ.).

64. Συνεχίζει τὸ ἔγγραφο: *Le jour designé à telle representation fust le jour mesme de la feste de S. Jean Chrisostome, non selon l'Eglise Latine, mais selon l'Eglise Grecque. Premièrement on dist la Messe avec Musique, qui estoit accompagnée d'instrumens, a scavoir d'orgues, d'espinettes et la viole. Et après la Messe il y eust un sermon environ d'une heure, en langue Grecque vulgaire en la louange de S. Chrisostome. Après le sermon suivist immédiatement l'action, et la representation, qui dura deux heures, où il y eust si grand concours, principalement de Grecs, que si l'Eglise eust été une fois plus grande de ce quelle est, il n'y enst peu demeurer. Entre autres il y eust deux Ambassadeurs avec leur femme et leur train: a scavoir Monsr. l'Ambassadeur de France et celuy de Flandre ou d'Holande, qui louèrent extremement les Acteurs, et l'action, et en sortirent fort contents et satisfaits. Elle se representa pour la 2de fois 2 ou 3 jours apres, où vint Monsr. l'Ambassadeur Dallemagne, et l'Eglise fust encores pleine pource ceste 2de g fois. Ca este la première fois qu'il est venu en nostre maison, et par ce moien nous l'avons receu avec plus d'honneur, et en partist fort content, et dit qu'il eust este marry s'il n'eust esté present, pour veoir encores ce qui se fainst en ce pais d'infidzles, et en vouloit faire recit a l'Empereur. Le Patriarche aussi nous fist prier de parler a Monsr. l'Ambassadeur de France s'il auroit pour agreable qu'il y vint: mais resmoignant qu'il ne l'auroit pour agreable, n'estant encores reconcilie, il n'y vint pas...* (Ποϋχνερ, Ἀνιχνεύοντας τὴ θεατρικὴ παράδοση, ὅ.π., σ. 230).

κρυφὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, στὸ σπίτι τοῦ Ματθαίου Κιγάλα, πρωτονοτάριου τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας καὶ μετέπειτα πρώτου ἐκδότῃ τῆς «Ἐρωφίλης», Βενετία 1637)⁶⁵, δὲν γνωρίζουμε ἂν συνεχίστηκαν οἱ παραστάσεις στὰ ἑλληνικά.

Πάντως γιὰ τὸ ἔτος 1665 ἀναφέρεται θεατρικὴ παράσταση τῶν Καπουκίνων τῆς Πόλης στὴ Γαλλικὴ Πρεσβεία μὲ τὸ θρησκευτικὸ ἔργο «Le Baptême de Saint Genest», διασκευὴ τραγωδίας γιὰ τὸ μῦμο-μάρτυρα τοῦ Jean Rotrou⁶⁶. Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ πατέρα Θωμᾶ ἀναφέρει ρητὰ, πὼς τὸ ἔγχειρμα ἔγινε γιὰ νὰ σταματήσει ἡ προσέλευση νεαρῶν μαθητῶν στοὺς Ἰησουῖτες, ποὺ ἦταν γνωστοὶ γιὰ τὶς παραστάσεις τους⁶⁷. τὸ κεντρικὸ ρόλο τοῦ αὐτοκράτορα ἀνέλαβε ἐδῶ ὁ γιὸς τοῦ ἐπιτετραμμένου τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας François Roboly. Ἡ παράσταση εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία καὶ ἔγινε κοσμοσυρροή, ὁ ἐπιτετραμμένος ἀνακοίνωσε πὼς, ἂν ἤθελαν νὰ ἀνεβάσουν καὶ ἄλλη τραγωδία, θὰ κάλυπτε καὶ πάλι τὰ ἐξοδα. Στὴν πηγὴ δὲν ἀναφέρεται ἂν ἡ παράσταση ἔγινε στὰ γαλλικὰ ἢ τὰ ἑλληνικά, πάντως ἀναφέρεται ρητὰ ἡ δυσφορία τῶν Ἰησουϊτῶν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς παράστασης. Παρόμοιες τριβές, σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιτυχία τῶν δημόσιων αὐτῶν («καλλιτεχνικῶν») ἐκδηλώσεων μεταξὺ Καπουκίνων καὶ Ἰησουϊτῶν, φαίνεται πὼς ὑπῆρχαν καὶ στὴ Νάξο⁶⁸. Θεατρικὲς δραστηριότητες στὴ Γαλλικὴ Πρεσβεία τῆς Πόλης μαρτυροῦνται καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια: τὸ 1673 ὁργανώνονται ἐκεῖ θεατρικὲς παραστάσεις, στὶς ὁποῖες συμμετέχει καὶ ὁ νεαρὸς Antoine Galland, ὁ γνωστὸς μεταφραστὴς τῶν 1001 Νυχτῶν στὰ γαλλικά⁶⁹. γιὰ τὴ διασκέδαση τῶν προσκεκλημένων ὁ πρέσβυς Nointel ἀνεβάζει τὸν Ἰανουάριο καὶ Φεβρουάριο τῆς χρονιάς αὐτῆς τὶς κωμωδίες «Dépit amoureux» καὶ «Cocu imaginaire» το Μολιέρου, «La Femme juge et partie», τὸν «Cid» τοῦ Κορνήλιου, ὅπου ὁ Galland, ἡ γυναίκα καὶ οἱ κόρες τοῦ ἀναφερόμενου Roboly κάλυψαν τοὺς γυναικείους ρόλους καὶ ντύθηκαν, μὲ ἀνατολίτικες ἐνδυμασίες ποὺ περιγράφ-

65. Βλ. Ποϋχερ, «Ματθαῖος Κιγάλας καὶ Δομήνικος Μαυρίκιος», δ.π.

66. Μ. Ν. Ροῦσσος-Μηλιδώνης, *Φραγκισκανοὶ Καπουκίνοι, 400 Χρόνια Προφωρὰ στοὺς Ἕλληνας 1535-1995*, Ἀθήνα 1996, σσ. 69 ἔξ.

67. Τὸ ἡμερολόγιο δημοσιεύεται στὶς *Études Franciscaines* 29 (1913), σσ. 233-413, 618-631, 30 (1914), σσ. 164-402 καὶ 530-550. Στὸ σχετικὸ χωρίο (τόμ. 29, 1913, σσ. 628 ἔξ.) ἀναφέρεται καὶ Ἰησουϊτικὴ παράσταση γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο.

68. Βλ. τὸ ὅλικο ποὺ ἔχει δημοσιεύσει ὁ Π. Ζερλέντης, *Ἱστορικὰ σημεῖωματα ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν ἐν Νάξῳ Καπουκίνων 1649-1713*, ἐν Ἐρμουπόλει 1922. Γιὰ τὶς τριβές τῶν ταγμάτων μεταξὺ τους βλ. καὶ Θ. Παπαδόπουλος, «Καθολικοὶ καὶ Ὁρθόδοξοι στὶς Κυκλάδες», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* ΙΕ' (1995), σσ. 134-197.

69. Βλ. Ch. Schefer (ed.), *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673)*, 2 τόμ., Paris 1881, τόμ. 2 σσ. 5-36.

φονται λεπτομερώς⁷⁰, ύστερα τὴν «Ecole des maris» καὶ μιὰ φάρσα τῆς Comédie italienne στὸ Παρίσι, «Quatre Trivelins»⁷¹). Αὐτὲς οἱ παραστάσεις κωμωδιῶν τοῦ Μολιέρου, ἐνῶ ζεῖ ἀκόμα, ἐντάσσεται σὲ συγκεκριμένη πολιτική τῆς ἐποχῆς τοῦ Βασιλιᾶ Ἡλίου πού συνδέει τὴν πολιτιστική (ἐξαγωγή) μὲ πολιτικὰ συμφέροντα: στὴ Σμύρνη ἦδη τὸ 1657, ἔξι χρόνια μετὰ τὴν πρεμιέρα στὸ Παρίσι, ἀνεβάζεται στὴ Γαλλικὴ Πρεσβεΐα, ἐπίσης στὸ καρναβάλι, ὁ «Νικομήδης» τοῦ Κορνήλιου⁷².

4.

Στὴ Χίο οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὶς ἑλληνικὲς σχολικὲς παραστάσεις τῶν Ἱησουϊτῶν ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καλύτερες, γιατί στὴ σικελικὴ ἀποστολὴ συμμετεῖχαν πολλοὶ ντόπιοι Χιώτες: ἤδη τρία χρόνια μετὰ τὴ μόνιμη ἐγκατάσταση τοῦ τάγματος στὸ νησί, τὸ 1597, ἡ σχολὴ τοὺς ἔχει 200 μαθητές, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 80 ἦταν ὀρθόδοξοι, ἀνάμεσά τοὺς καὶ ὁ Λέων Ἀλλάτιος⁷³. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τῶν Ἱησουϊτῶν ὑπῆρχαν καὶ πέντε ἀδελφότητες, μιὰ ἀπὸ αὐτὲς γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους⁷⁴. Τὸ κολέγιο τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Ἐξωμερίτη, τὸ «πανεπιστήμιο τῆς Ἀνατολῆς», ἀναφέρεται καὶ σὲ πολλὰ ταξιδιωτικὰ κείμενα⁷⁵ καὶ τὸ εἶχε ἐπισκεφθεῖ καὶ ὁ Κύριλλος

70. Ὁ.π., σσ. 14-16. Βλ. ἐπίσης A. Vandal, *L'Odyssée d'un ambassadeur. Les voyages du marquis de Nointel (1670-1680)*, Paris 1800, σσ. 202 ἔξ. καὶ R. Zaimova, «Les activités artistiques de quelques ambassadeurs français à Constantinople (fin du XVIIe-début du XVIII siècle)», *Bulletin d'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen* 24-25 (1995-1996), σσ. 13-16. Σύνομη ἀναφορὰ καὶ στοὺς Ἀ. Ταμπάκη, Ὁ Μολιέρους στὴ φαναριώτικη παιδεία. Τρεῖς χειρόγραφες μεταφράσεις, Ἀθήνα 1988, σσ. 29 ἔξ. καὶ Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Τὸ θέατρο στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 19 αἰώνα*. Τόμ. Α', Ἀθήνα 1994, σσ. 117 ἔξ.

71. Οἱ παραστάσεις αὐτὲς εἶναι γνωστὲς καὶ στὴν τουρκικὴ θεατρικὴ ἱστορία. Βλ. π.χ. M. And, *Tanzimat ve istibdat döneminde türk Tiyatrosu (1839-1908)*, Ankara 1972, σ. 39.

72. J. B. Labat, *Memoires de Chevalier d'Arvieux...*, 6 τόμ. A Paris 1735, τόμ. Α', σσ. 125 ἔξ. (τὸ κείμενο τῆς περιγραφῆς τῆς παράστασης καὶ στὸν B. Πούχγερ, *Δραματοουργικὲς ἀναζητήσεις*, Ἀθήνα 1995, σσ. 325 ἔξ., σμ. 540).

73. Βλ. G. Hofmann, *Vescovadi Cattolici nella Grecia, I. Chios*, Roma 1934 (Orientalia Christiana Analecta 92), σ. 20· Κωνστ. Α. Σγούρου, *Ἱστορία τῆς νήσου Χίου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τὸ 1500 μ.Χ.*, Ἀθήνησι 1937, σ. 381 σμ. 2. Γιὰ τὸν Ἀλλάτιο βλ. τώρα G. Podskalsky, *Griechische Theologie zur Zeit der Türkenherrschaft 1453-1821*, München 1988, σσ. 213-219 καὶ pass. (μὲ ἐκτενὴ βιβλιογραφία)

74. Ροῦσσο-Μηλιδῶνης 1991, ὁ.π., σ. 95.

75. Οἱ πηγὲς συγκεντρωμένες στὸ Ροῦσσο-Μηλιδῶνης 1991, σσ. 94 ἔξ. Τὴ σχολὴ ἀναφέρει ἐπαινετικὰ καὶ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ πατριάρχης τῆς Ἀλξάνδρειας (1599-1610) (Μ. Πάχνης, «Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς καὶ οἱ ἐν Χίῳ Ἱησουῖται», *Χιακὰ Χρονικά* 2 (1914), σσ. 158 ἔξ.).

Λούκαρις τὸ 1599⁷⁶. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ πὼς οἱ μετέπειτα ἀναφορὲς τοῦ στὶς «κωμωδίας καὶ τὰ θέατρα» τῶν Ἰησουϊτῶν προέρχονται ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες τοῦ στὴ Χίο⁷⁷. Σὲ χωρίο τῆς πραγματείας *La Scio Sacra del Rito Latino* τοῦ Michele Giustiniani ἀναφέρεται, σχετικὰ μὲ τὸ χρονικὸ διάστημα γύρω στὸ 1616, πὼς τὶς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ καρναβαλιοῦ ἀνεβάζονταν χρήσιμες κωμωδίες, γιὰ νὰ ἀποτρέπουν τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν «προσβολὴ τοῦ Θεοῦ»· ἡ ἀναφορὰ γίνεται μᾶλλον στὶς μασκαράτες τῆς ἀποκριᾶς⁷⁸, οἱ ὁποῖες στὸ θέαμα τῆς «μόστρας» καὶ παρόμοιων παντομιμικῶν ἐκδηλώσεων εἶχαν καὶ ἄσμενο χαρακτῆρα⁷⁹. Τῇ μεγαλύτερῃ αἴγλῃ ἀπόκτησε ἡ σχολὴ κατὰ τὴ μακρόχρονη ἡγουμενία τοῦ Δομήνικου Μαυρίκιου, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, ἀποτελεῖ μορφή κλειδὶ γιὰ τὸ αἰγαιοπελαγίτικο θρησκευτικὸ θέατρο. Κατὰ τὴν ἐορταστικὴ ὑποδοχὴ τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου Χίου, Ἀνδρέα Σοφριανοῦ, στὶς 29 Νοεμβρίου 1642 δίνεται στὴν ἐκκλησία τῆς μονῆς θεατρικὴ παράσταση στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ 12 μαθητὲς τῆς σχολῆς⁸⁰. Εἶναι πολὺ πιθανὸ πὼς

76. Τότε κήρυττε καὶ στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας, ποὺ ὀνομάζεται ἔκτοτε «Λουκαριώτισσα» (Κ. Ἱ. Ἀμαντος, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν* (1566-1822), Ἐν Πειραιεῖ 1946, σσ. 7 ἐξ.).

77. Βλ. παραπάνω.

78. *Essortò i padri gesuiti, che in tempi di dissoluzione, quali sono quelli del carnevale, se recitassero comedie, & ottili, e diletteuole per la moralità, che conteneuano acciò le persone allettate da simili rappresentationi, fugissero l'occasione dell' Offesa di Dio* (M. Giustiniani, *La Scio Sacra del Rito Latino*, Avellino 1658, σ. 186).

79. Τὸ σχετικὸ ὕλικό συγκεντρωμένο στὸν W. Puchner, *Brauchtumserscheinungen im griechischen Jahreslauf und ihre Beziehungen zum Volkstheater*, Wien 1977, pass. (εὐρετήριο Τόπων ἀρ. 118). Γιὰ τοὺς «κουδονάτους», τοὺς «νεκρούς» καὶ «τυφλοὺς», τὴν παράσταση τοῦ Καδῆ κ.τ.λ. βλ. ἐπίσης Κ. Μαναρᾶς, «Ἀποκριὰ στὴ Χίο», *Χιακὴ Ἐπιθεώρηση* 5/13 (1967), σσ. 45 ἐξ., Β. Ζερβούδης, «Αἱ Ἀπόκρεω εἰς τὰ Νοτιόχωρα τῆς Χίου», *Λαογραφία* 17 (1957/58), σσ. 285-303, Ν. Κ. Κανελλῶκης, *Χιακὰ Ἀνάλεκτα*, Ἐν Ἀθῆναις 1890, σσ. 355 ἐξ. καὶ τοῦ ἴδιου, «Τὸ Πρωτοπαλλήκαρον καὶ ὁ ἀγὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς Χίου», *Ἑστία εἰκονογραφημένη* 1890, σσ. 91 ἐξ. Ἡ «μόστρα» περιγράφεται ὡς ἐξῆς: *Then all the revellers would enter, one of them in the middle performing various antics which all the rest imitated. In particular, there was one performance so unlike the sedulously decent behaviour of the average Chian as to suggest that it descended from ancient phallic ritual; each man would thrust the loose folds of the clothing between his legs, σὰν εἶδος πεντή, says our informant, i.e. 'as it were a phallus', and move it up and down and sideways. This was called μόστρα (show, display), was with the women looking on and considered very funny* (P.P. Argenti / H. J. Rose, *The Folk-Lore of Chios*, 2 vols., Cambridge 1949, σ. 358, ἄλλο ὕλικό καὶ σσ. 380 ἐξ.).

80. Αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ ὑστερόγραφο μιᾶς ἀναφορᾶς ποὺ στέλνει ὁ Μαυρίκιος στὸ Γενικὸ Γραμματεῖα τῆς Propaganda Fide, Francesco Ingoli, στὶς 20 Δεκεμβρίου 1642. Archivio di Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazione Generali* (SOCC), 39 φύλ. 170bis. ... D. Andrea Soffiano arrivò qui li 20 di Novembre, tutta la marina era piena di gente per riceverlo, lo ricevettero come Angelo di Dio con

πρόκειται για τὸ πρῶτο ἔργο τοῦ Βεστάρχη, τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου⁸¹. Τὰ ἄλλα δύο ἔργα του θὰ παρασταθοῦν τὰ ἐπόμενα χρόνια ὡς τὸ θάνατό του τὸ 1662⁸².

Γιὰ παράσταση προορίζονται καὶ τὰ δύο ἄλλα θρησκευτικὰ ἔργα, ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὸ δεύτερο ἡμῖσι τοῦ 17ου αἰῶνα: οἱ «Τρεῖς παῖδες ἐν καμίνῳ» τοῦ Γρηγόριου Κονταράτου καὶ τὸ «Δράμα περὶ γεννηθέντος τυφλοῦ» τοῦ Γαβριὴλ Προσοψᾶ⁸³. λόγῳ τῆς μακρόχρονης διδακτικῆς δραστηριότητος τοῦ Προσοψᾶ στὸ φροντιστήριό τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος, ποὺ λειτουργεῖ ἀπὸ τὸ 1662 περίπου, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ αὐτὸ τὸ ὁρθόδοξο ἴδρυμα ὡς ὁ τόπος διεξαγωγῆς τῆς παράστασης. Γιὰ θεατρικὴ παράσταση ὅμως προορίζεται καὶ ὁ «Δαβὶδ», ποὺ πιθανῶς ἀνήκει ἤδη στὸ 18ο αἰῶνα⁸⁴. Οἱ Καπουκίνοι

contento et allegrezza di tutti. Li 27 del d[ett]o mese l'invitissimo in Chiesa n[ost]ra, la quale era fatta parata di damaschi cremesini e gialli, nell' entrar della porta del n[ost]ro atrio e stato salutato da due figliuoli molto ben ornati con gioie e collane d'oro con alcune sorti di versi in lingua volgare p[er]che da tutti intesi, dandoli la ben venuta da parte di tutti. Entrato che fu in Chiesa n[ost]ra (e stato) si recitò in presenza sua un' oratione in latino da uno delli n[ost]ri pretini, e doppo si fece un' Attione in honor suo di 12 figliuoli riccamente vestiti et ornati con molte catene di oro. Sopra li damaschi che coprivano le mura della Chiesa eran posti con bel ordine molti epigrami in latino, emblemi et imprese in honore e lode del detto Ill[ustriss]imo Mons[ignore]... (ἔγγραφο 2β στὸ μελέτριο Θ. Παπαδόπουλος / Β. Πούγχερ, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ Χιώτι ἱερά καὶ δραματοεργὸ Μιχαὴλ Βεστάρχη (†1662)», Παράβασις 3 (2000), παράρτημα Β').

81. Τὸ ἔργο ἔχει γράψει ὁ Βεστάρχης πιθανῶς γιὰ τὴν ἀδελφότητα τῶν «Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου» τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος, ὅπου ἦταν εὐφημέριος· ὑπάρχουν δώδεκα προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ὁ Ἀδάμ.

82. Στὰ ἔργα αὐτὰ ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, ὁ Βεστάρχης, ἀπαγγέλλει τὸν πρόλογο. Τὸν ἐπικύδαιο τοῦ Βεστάρχη ἐκφωνεῖ ὁ μαθητής του, ὁ Γαβριὴλ Προσοψᾶς, στὴν ἀδελφότητα τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος (ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου στὸν Ν. Σ. Φιλιππίδου, «Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας», Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΛΖ' (1938) τεύχ. 4, σσ. 445-464, ἰδίως σσ. 446 ἐξ., ὁλόκληρο τὸ κείμενο σὲ κριτικὴ ἔκδοση τώρα στοὺς Παπαδόπουλο / Πούγχερ, ὁ.π., παράρτημα Γ').

83. Τὸ πρῶτο ἔργο συσχετίζεται, σύμφωνα μὲ ἀναφορὲς στὸν ἐπιλόγῳ του, μὲ τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ δεύτερο μὲ τὴν πέμπτη Κυριακὴ μετὰ τὸ Πάσχα, ὅπου γιορτάζονται οἱ Τυφλοί.

84. Γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ ἔργου δὲν ἐπικρατεῖ ἀκόμα ἀπόλυτη συμφωνία: ὁ Θωμᾶς Παπαδόπουλος, λόγῳ τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ Βερνάντσα, τὸ τοποθετεῖ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰῶνα (Παπαδόπουλος, Δαβὶδ, ὁ.π., σ. 28, σὲ εἰδικὸ ἄρθρο του στὸ πρόγραμμα τοῦ «Ἀμφιθεάτρου» 1980, στὸ χρονικὸ διάστημα 1740-1760)· μὲ βάση τὸ ῥοφερὸ πρόλογο τοποθέτησα τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου στὰ χρόνια μετὰ τὴ βενετικὴ κατοχὴ τῆς Χίου 1694/95 (Β. Πούγχερ, «Ἡ περίπτωσι τοῦ "Δαβὶδ"», στὸ ἄρθρο: «Τὸ Ἱησοῦτικὸ θέατρο στὸ Αἰγαῖο τοῦ 17ου αἰῶνα», στὸν τόμο: Ἑλληνικὴ Θεατρολογία, Ἀθῆνα 1988, σσ. 299-327, ἰδίως σσ. 312 ἐξ.). ὁ Ρούσσος-Μηλιδάνης ἀντέτεινε, πὼς ἡ δύσκολη αὐτὴ κατάστασι γιὰ τοὺς καθολικοὺς, ποὺ κατατρέχονταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κράτησε σχεδὸν ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, δηλαδὴ ὁ πρόλογος θὰ δικαιολογοῦσε καὶ μιὰ πιὸ ὕψιμη χρονολόγησι (Ρούσ-

ὀργανώνουν τὸ 1673, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς νίκης τῶν Γάλλων ἐπὶ τῶν Ὀλλανδῶν στὸ Maastricht, ἑορταστικὴ ἐκδήλωση πρὸς τιμὴν τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ Nointel, ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ κρῆνες μὲ πορτοκαλάδα καὶ κρασιὰ καὶ βουνὰ ἀπὸ γλυκίσματα, πρόσφεραν καὶ ἀλληγορικὲς ἀναπαραστάσεις: ὁ Καλβῖνος σὲ ἔνδυμα ἱεροκέρυκα ζητᾷ ἔλεος, γιατί ὁ Δίας εἶναι ἕτοιμος νὰ τὸν κατακεραυνώσει, ἕνας Ὀλλανδὸς καίγεται ἀπὸ τὸν ἥλιο (πάνω σὲ σκοινί, προσωποποίηση τοῦ Βασιλιᾶ Ἡλίου, ἀλληγορία γιὰ τὴ νίκη τῶν Γάλλων), ναυμαχίες μὲ μικρὰ καράβια⁸⁵. Γιὰ διαλογικὲς ἀπαγγελίες στὴ μητρόπολη τοῦ Ἀγίου Νικολάου μιλάει ἡ «Προθεωρία» (ὁ πρόλογος) ἐκτενοῦς ποιήματος «Περὶ Θυμοῦ» τοῦ Στανίσλαο Βελάστη (Ρώμη 1747), ὅπου «τὰ Ἰουστινιανόπουλα» καὶ «τὰ Μαρκιουλάκια» εἶχαν ἀπαγγεῖλει δικούς του στίχους μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἐπισκόπου Bavestrelli καὶ πλῆθος κόσμου στὸ χρονικὸ διάστημα 1740-1744⁸⁶.

5.

Στὶς Κυκλάδες ὅλες οἱ ἀναφορὲς ἀφοροῦν τὴ Νάξο, μὲ μιὰν ἐξαίρεση: ἀπὸ δύο ἐπιστολὲς τοῦ Γάλλου ἱησουίτη François Rosier πρὸς τὴν Propa-

σας-Μηλιδώνης 1993, ὅ.π., σ. 204). ὁ Εὐαγγελᾶτος ἀποφάνθηκε πὼς τὸ ἀργότερο κατὰ τὴ βενετικὴ κατάρληψη τῆς νήσου πρέπει νὰ εἶχε γίνει ἡ συγγραφή, γιατί μετὰ θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ πραγματοποιοίησι μιᾶς προπαγανδιστικῆς παράστασης (Σπ. Ἀ. Εὐαγγελᾶτος, «Φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὸ “Δαβὶδ”», *Παράβασις* I, 1995, σσ. 113-121, ἰδίως σσ. 114 ἐξ.). τέλος, ἀν ἀποδοθεῖ τὸ ἔργο στὸ Θωμᾶ Στανίσλαο Βελάστη, σύμφωνα μὲ τὸ ἀμφισβητούμενο ὑστερόγραφο στὸ χειρόγραφο, καὶ ληφθεῖ ὑπόψη πὼς στὴν «προθεωρία» (πρόλογος τοῦ ποιήματος «Περὶ θυμοῦ» (Ρώμη 1747) ἀναφέρει, ὅτι οἱ στίχοι του ἀκούστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Χίο στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Νικολάου, σὲ διαλογικὴ ἀπαγγελία (ἐννοεῖ σαφῶς τοὺς στίχους τοῦ ποιήματος, ἡ παραμονή του στὴ Χίο πέφτει στὰ χρόνια 1740-1744), τότε ὁ «Δαβὶδ» πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἀκόμα καὶ μετὰ τὸ διάστημα 1740/44, πράγμα στὸ ὁποῖο δὲν ἀντιτίθεται κανένα ὑφολογικὸ ἢ πραγματολογικὸ στοιχεῖο μὲ σαφήνεια (Β. Ποῦχνερ, «Μεθοδολογικοὶ προβληματισμοὶ καὶ ἱστορικὲς πηγὲς γιὰ τὸ ἑλληνικὸ θέατρο τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνα», στὸν τόμο: *Δραματολογικὲς ἀναζητήσεις*, ὅ.π., σσ. 141-344, ἰδίως σσ. 188 ἐξ.).

85. Διαθέτουμε δύο περιγραφὲς ποὺ συμπληρώνουν ἡ μία τὴν ἄλλη: περιγραφή τοῦ καπουκίνου Ἰωάννη Βαπτιστῆ de Péronne (σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση στοὺς Π. Φ. Ἀργέντη/Στ. Κυριακίδη, *Ἡ Χίος παρὰ τοῖς γεωγράφους καὶ περιηγηταῖς ἀπὸ τοῦ ὀρθόου ἕως τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος*, 3 τόμ., ἐν Ἀθήναις 1946, τόμ. Γ', σσ. 1466 ἐξ.· ἐπίσης μὲ ἀρκετὲς ἐπεμβάσεις στὸ Ροῦσσο-Μηλιδώνη, *Καπουκῖνοι Φραγκισκανοί*, ὅ.π., σσ. 394 ἐξ.), καὶ ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ τιμωμένου πρεσβευτῆ, Nointel, μὲ χρονολογία 17 Ὀκτ. 1673 (Schefer, *Journal d'Antoine Galland*, ὅ.π., τόμ. 2, σσ. 171-178, ἰδίως σ. 174).

86. Ποῦχνερ, «Μεθοδολογικοὶ προβληματισμοί», ὅ.π. σσ. 182-191. Γιὰ τὸ Βελάστη βλ. Ροῦσσος-Μηλιδώνης 1993, ὅ.π., σσ. 185-214 (ἐδῶ θεωρεῖται ὁ «Δαβὶδ» ἔργο τοῦ Βελάστη).

ganda Fide (14.5.1659, 25.2.1660) προκύπτει, πώς ο Κρητικός στην καταγωγή, γεννημένος στην Κέρκυρα Βίκτωρ Κορυφαῖος («Κορυφεύς», «Ντακορφοῦς», 1633/4 - μετά τὸ 1700, γνωστός και ὡς ἀγιογράφος Κλαπατζαρῆς), ἀπόφοιτος τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου καὶ ἱερέας de ritu graeco (8.5.1658), ἐγκαταστάθηκε στὴν ὁρθόδοξη κοινότητα Πύργου τῆς Σαντορίνης, ὅπου λειτουργοῦσε σχολεῖο μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ, καὶ ἔβαζε τοὺς μαθητὲς νὰ ἀπαγγέλουν ποιήματα κατὰ τὸ καρναβάλι, ἐνῶ τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ξενύχτησε ὁ κόσμος μὲ τὴ διοργάνωση θεατρικῆς παράστασης γιὰ τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ, ποὺ εἶχε γράψει ὁ ἴδιος⁸⁷. ἐπίσης ἀναφέρει πὼς ἔχει συγγράψει καὶ μιὰ «ἡθικὴ κωμωδία», τὴν ὁποία θὰ παίζουν οἱ μαθητὲς του ἐπὶ τρεῖς μέρες κατὰ τὸ καρναβάλι, ὥστε νὰ μὴν τρέχει ὁ κόσμος στὶς μασκαράδες⁸⁸. Ἡ ἐπιχειρηματολογία εἶναι λοιπὸν ἡ ἴδια ὅπως στὴ Χίο καὶ, ὅπως θὰ δοῦμε, στὴ Νάξο.

Στὴ Νάξο, οἱ θεατρικὲς παραστάσεις συνδέονται, ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ τάγματος στὸ νησί τὸ 1627, μὲ τὴν ἡμέρα τῆς Ἀγίας Δωρεᾶς. Στὴν ἴδρυση τῆς μονῆς, ποὺ ἀνῆκε στὴ γαλλικὴ ἀποστολὴ, βασικὴ ὑπῆρξε ἡ βοήθεια τοῦ Μαυρίκιου, ποὺ ἦταν διευθυντὴς τῆς κινητῆς ἱεραποστολῆς στὸ Αἰγαῖο⁸⁹. ἔδρα τῶν Ἰησοῦιτῶν ἦταν τὸ δουκικὸ παρεκκλήσιο, ἡ «Καπέλα Καζάτζα»⁹⁰.

87. Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα στὸν Παπαδόπουλο, «Καθολικοὶ καὶ Ὁρθόδοξοι», ὁ.π., σσ. 160-166. Γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Κορυφαῖου μὲ τὸν Κλαπατζαρᾶ, βλ. Ζ. Τσιφτανλῆς, *Τὸ ἑλληνικὸ κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητὲς του*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 570 ἔξ.

88. ... *compose una comedia honesta che durera tre giorni per impedire le mattesse del carnevale* (Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 161, σημ. 65).

89. Ροῦσσος - Μηλιδώνης, 1991, ὁ.π., σ. 151 ἔξ. Τὴν ἴδρυση εἶχαν ζητήσει ὁ γιὸς τοῦ κυβερνήτη Χρυσινὸς Κορωνέλλος καὶ ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Raffael Schiattini (1625-1649), ὁ ὁποῖος ὄφειλε τὸ διορισμὸ του στὸ Γάλλο πρέσβη τῆς Πόλης De Césy (B. H. Slot, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane* (c. 1500-1718), Istanbul 1982, τόμ. Α', σσ. 141-145 καὶ Ἐ. Ρεμουῆδος, «Κατάλογος Λατίνων ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν Νάξου», *Δελτίον Ἑραλδικῆς καὶ Γενεαλογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 2 (1982), σ. 75 ἔξ.).

90. Ἦταν ὡς τότε ἔδρα τῆς ἀδελφότητος «del Santissimo corpo di Christov» οἱ Ἰησοῦιτες ἐπαιρναν καὶ τίς εἰσπράξεις τοῦ ἱδρύματος. Τὸ συμβόλαιο ὑπέγραψε ὁ Schiattini στὶς 26 Σεπτεμβρίου 1627, ὁ πάπας Οὐρβανὸς Η' στὶς 5 Ἀπριλίου 1628, ἐνῶ ὁ Σουλτᾶνος, λόγῳ τοῦ καλυσιεργιῶν τοῦ Βενετοῦ βαίλου, καθυστέρησε νὰ ὑπογράψει ὡς τὸ 1632. Αὐτὲς οἱ λεπτομέρειες εἶναι γνωστὲς χάρις σὲ μιὰν ἐκτενέστατη ἀναφορά, ποὺ ἔστειλε ὁ πρῶτος ἡγούμενος τῆς μονῆς, Mathieu Hardy (1589-1645), τὸ 1643, σὲ φίλους ἐμπόρους στὴ Rouen, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὑποστηρίξει οἰκονομικὰ τὴ μονή· στὴν ἀναφορὰ ἐξιστορεῖ λεπτομερικὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της τὸ 1627: *Relation de ce qui s'est passé en la résidence des Pères de la Compagnie de Jésus établie à Naxie le 26 septembre de l'année 1627*. Τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἔγγραφο, ποὺ φυλάσσεται μὲ τὸν τίτλο «Relation de Naxie 1643» στὸ ἀρχεῖο τοῦ κολεγίου Saint Benoît (XXV, S.I., P.3., 38), ἀποτελεῖται ἀπὸ 202 φύλλα μικροῦ σχήματος, ὅπου ἡ ἀναφορὰ τοῦ Hardy καλύπτει τὰ φύλλα 1-82.

Στὴν ἐκκλησία αὐτή, ἀνήμερα τῆς γιορτῆς τῆς Ἀγίας Δωρεᾶς, δόθηκε τὸ 1628, μετὰ τὴ δημόσια πομπή, ἡ πρώτη παράσταση μὲ θέμα: «il peccatore convertito» (ὁ μετανοημένος ἀμαρτωλός), ἐνώπιον τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ποὺ κάθονται στὸ γυναικωνίτη καὶ φεύγουν μὲ ἱκανοποίηση, ὅπως σημειώνει ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Schiattini⁹¹. Τὸ 1629 ἔρχονται στὸ νησί οἱ Καπουκῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης θὰ παίξουν κάποιο ρόλο στὶς θεατρικὲς ἐκδηλώσεις, ἐνῶ θὰ ἔρθουν καὶ σὲ σημαντικὲς προστριβὲς μὲ τοὺς Ἰησουῖτες⁹². Τὸ μῆλον τῆς ἔριδος ἀποτελεῖ ἡ παιδεία⁹³: μὲ τὸ «Diploma in favore della scuola dei Gesuiti», ποὺ παραχωρεῖ ἡ città di Naxos τὸ 1653 στοὺς Ἰησουῖτες, τοὺς παραχωρεῖ καὶ τὸ μονοπώλιο στὴν ἐκπαίδευση⁹⁴. καὶ ὅταν τὸ 1678

Ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸν Α.Α.Υ. Laurent, «La mission des Jésuites à Naxos de 1627 à 1643», *Échos d'Orient* 33 (1934), σσ. 218-226, 354-375, 34 (1935), σσ. 97-105, 179-204, 350-367, 472-481. Γιὰ τοὺς παραλήπτες τῆς ἀναφορᾶς τόμ. 34, σ. 481 σημ. 1. Γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Hardy, ὁ ὁποῖος ἔμεινε ὡς τὸ θάνατό του στὸ νησί, Laurent, ὁ.π., σ. 223εξ. Εἶχε ὑπηρετήσει ἀπὸ τὸ 1620 στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Βενεδίktου στὴν Πόλη (ἄρα γνώρισε καὶ τὴν παράσταση τοῦ 1623). Γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἐγγράφου καθὼς καὶ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση ἐκείνων τῶν χωρίων ποὺ ἀφοροῦν τὶς θεατρικὲς παραστάσεις βλ. τώρα Β. Ποῦγχερ, «Θεατρολογικά, ἐκκλησιαστικὰ καὶ λαογραφικὰ τῆς παλαιᾶς Νάξου», στὸν τόμο: *Κείμενα καὶ ἀντικείμενα*, Ἀθήνα 1997, σσ. 149-197.

91. Archivio di Propaganda Fide, *Scritture riferite*, vol. 114, φύλ. 160r-163v: Arcivescovo Raffaele Schiattini, Descrizione della Processione di Corpus Domini, 5 luglio 1628. Κριτικὴ ἔκδοσὴ στὸν G. Hofmann, *Vescovadi Cattolici nella Grecia*. IV. *Naxos*, Roma 1938, OCA 115, σσ. 74-78 καὶ Β. Ποῦγχερ, «Ἰησουῖτικὸ θέατρο στὸ Αἶγαίο τὸ 17ου αἰῶνα», στὸν τόμο: *Ἑλληνικὴ Θεατρολογία*, Ἀθήνα 1988, σσ. 299-327, ἰδίως σσ. 308-311. Ἡ ἀναφορὰ στὴν παράσταση γίνεται στὴν προτελευταία παράγραφο τοῦ ἐκτενοῦς ἐγγράφου: *Lasciai di dire che essendosi recitata la tragedia nella mia chiesa il medesimo giorno il dopo pranzo, che era il tema il peccatore convertito, non solo concorse tutto il popolo latino e greco, ma anco il Bei et il cadì del luogo mi domandò in grazia, che li dessi luogo sì nelli musici, e glieli concessi con molto loro gusto et sodisfazione* (Ποῦγχερ, ὁ.π. σ. 311). Γιὰ τὴν καλὴ ἀπήχηση τῆς παραστάσεως σημειώνει ὁ Hardy ἀργότερα: *L'action que le mesme Père supérieur fist représenter la première année le jour de la feste du Saint Sacrement le fist bien changer d'avis et se déterminer de retenir les François* (Laurent, ὁ.π., σ. 474).

92. Βλ. Ζερλέντης, *Ἱστορικὰ σημειώματα*, ὁ.π., C. da Terzorio, *Le missioni dei minori cappuccini. Sunto storico*, vol. IV, Roma 1918, σσ. 102-159 καὶ Ροῦσσος-Μηλιδῶνης, *Καπουκῖνοι Φραγκισκανοί*, ὁ.π., σσ. 179-193.

93. Αὐτὸ ἀναφέρει ρητὰ ἐκθεση τοῦ πρωθυγουμένου τῶν Καπουκῖνων στὴν Κωνσταντινούπολ, τοῦ πατέρα Οὐρβανοῦ Παρισινοῦ, πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Προπαγάνδας (Ροῦσσος-Μηλιδῶνης, *Καπουκῖνοι Φραγκισκανοί*, ὁ.π., σ. 191).

94. Τὸ δίπλωμα δημοσιευμένον στὸν Hofmann, *Vescovadi Cattolici in Grecia*, IV., *Naxos*, ὁ.π., σ. 97 καὶ Ποῦγχερ, *Ἑλληνικὴ Θεατρολογία*, ὁ.π., σ. 312. Γιὰ τοὺς Ἰησουῖτες στὴν Νάξο βλ. E. Legrand, *Relation de l'établissement des P.P. de la Compagnie de Jésus en Levant*, Paris 1869, σσ. 22-29· G. Hofmann, «La chiesa cattolica in Grecia (1600-1830)», *Orientalia Christiana Periodica* 2 (1936), σσ. 164-190, 395-436, ἰδίως

ὁ ἀποστολικὸς ἐπισκέπτης Ἄγγελος Βενιέρης ἐπισκέπτεται τὸ σχολεῖο τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἀκούει ἀπαγγελία τῶν μαθητῶν, οἱ Καπουκίνοι θὰ ἔχουν ἤδη παρουσιάσει στὸν ὑψηλὸ ἐπισκέπτη ἀκριβῶς τὸ ἴδιο⁹⁵.

Ἡ ἀδελφότητα τῆς Παναγίας, ποὺ συνερχόνταν σὲ τακτικὲς συνεδριάσεις μὲ λατρευτικὸ ἢ μορφωτικὸ χαρακτήρα καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰησουῖτες ἐπίσης γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῆς νεολαίας, διοργάνωνε ἀπαγγελίες καὶ «διαλόγους» καὶ τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου⁹⁶. Ἐπίσης ἔπαιζαν θέατρο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Ἀπόκρεων, γιὰ νὰ ἀποσπάσουν τὸν κόσμο καὶ τὴ νεολαία ἀπὸ τίς μασκαρᾶδες⁹⁷. Ἡ ἐκτενὴς γαλλικὴ ἀναφορά τοῦ Mathieu Hardy τὸ 1643 περιέχει δλόκληρο κεφάλαιο γιὰ τίς γιορταστικὲς ἐκδηλώσεις τῆς πομπῆς τῆς Ἀγίας Δωρεᾶς, μὲ πολὺτιμο ὕλικό σχετικὰ καὶ μὲ παραστάσεις καὶ ἀναπαράστάσεις⁹⁸. στὴν κεντρικὴ πλατεία τῆς πόλης στήνεται ἓνα «θέατρο» (théâtre), ὅπου παριστάνουν «κατὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀγίου Μυστηρίου» (ἡ γαλλικὴ ἔκφραση *sur iceluy nous représentons le plus souvenent quelque chose en l'honneur de Très Saint Sacrement* παραμένει κάπως ἄοριστη, ἀλλὰ ἡ ἰταλικὴ περιγραφή τοῦ Schiattini διευκρινίζει

σσ. 398 ἐξ.· *Nouveaux mémoires des missions de la Compagnie de Jésus dans la Levant*, τμ. I, Paris 1715, σ. 91 ἐξ.· M. E. Dugit, *Naxos et les établissements latins de l'Archipel*, Grénoble 1874· Π. Ζερλέντης, Ἱστορικαὶ ἔρευναὶ περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν Νήσων τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου Θαλάσσης Δ', ἐν Ἑρμουπόλει 1913, σσ. 37-42· C. A. Frazee, «Catholics of Naxos under Ottoman Rule», *Greek Orthodox Theological Review* 23 (1978), σσ. 235-252 κτλ.

95. 1678 Μηνὸς μαῖον τρίτῃ μετὰ μεσημβρίαν [ὁ ἀποστολικὸς ἐπισκέπτης Ἄγγελος Βενιέρης] ἐπορεύθη εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Ἰησουϊτῶν ἵνα ἀκούσῃ μικρὰν ἀπαγγελίαν τῶν μαθητῶν (Ζερλέντης, Ἱστορικὰ σημειώματα, δ.π., σ. 92· γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν στοὺς Καπουκίνους, δ.π., σ. 91). Τέτοιες μικρὲς παραστάσεις χρησιμοποιήθηκαν καὶ στὸ ἴδιο τὸ μάθημα: ὁ πατέρας Λουκάς (1643-1652) στὸ Ἰησουϊτικὸν σχολεῖο τῆς Σμύρνης ἔντυσε δύο μαθητὲς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἔβαζε νὰ ἀπαγγέλουν τὴν ὕλη τοῦ μαθήματος μὲ μοιρασμένους ρόλους (Πούσσος-Μηλιδώνης 1991, δ.π., σ. 137).

96. Δηλαδὴ παρόμοια ὅπως στὴ Χίο, βλ. Laurent, δ.π., σ. 189 καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση στὸν Πούχγκερ, «Θεατρολογικά, ἐκκλησιαστικά καὶ λαογραφικά τῆς παλαιᾶς Νάξου», δ.π., σ. 161.

97. *Quelques fois nous avons exhibé quelque dialogue de dévotion pour retirer le peuple des spectacles des mascarades qui courent les rues, principalement lorsque le carnaval des Grecs tombe en mesme temps que le nostre. Car, comme ils n'ont aucun exercice de dévotion qui les retire de ces desbauches, ils s'y occupent facilement en donnant occasion à la jeunesse latine, à tout le moins de sortir pour lez veoir, sy d'ailleurs elle n'est entretenue de quelque exercice de dévotion. La premier dialogue qui s'y fist le mardy au soir de carnaval fust très bien receu, tira bien des larmes des yeux des assistant et donna une grande estime à nostre Compagnie* (Laurent, δ.π., σ. 98, Πούχγκερ, δ.π., σ. 163).

98. Βλ. Laurent, δ.π., σσ. 198-204 καὶ Πούχγκερ, «Θεατρολογικά, ἐκκλησιαστικά καὶ λαογραφικά τῆς παλαιᾶς Νάξου», δ.π., σσ. 165-174.

πὼς πρόκειται γιὰ ἀναπαράστασεις μὲ φιγοῦρες καὶ ἀπαγγελίες ἀπὸ τοὺς μαθητές)⁹⁹. π.χ. τὸ 1637 παραστάθηκαν σύμβολα τοῦ Χριστοῦ, ἀμνός, ἄρτος, οἶνος, γάλα κ.τ.λ.¹⁰⁰, μιὰν ἄλλη χρονιά οἱ ἀπόστολοι, ποὺ ἔφτασαν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου κι ὁ καθένας ἔφερεν πολυτίμους λίθους ὡς δῶρο στὸν Κύριο, ἀπαγγέλλοντας στίχους σχετικὰ μὲ τὴν ἀρετὴ ἢ τὴν ιδιότητες τοῦ κάθε λίθου, ἐνῶ ὁ ἅγιος Πέτρος σχημάτισε ἀπὸ τοὺς λίθους ἓνα στέμμα καὶ τὸ τοποθέτησε στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ καλύμματος ἢ τοῦ ἡλίου (ostensorio). ἄλλη φορὰ ὁργανώθηκε ἀπαγγελία κηρύγματος ἀπὸ τοὺς μαθητὲς μὲ μοιρασμένους ρόλους, ποὺ ἄρρεσε ἰδιαίτερα στὸν ὁρθόδοξο μητροπολίτη¹⁰¹. Ἔγιναν ὅμως καὶ πραγματικὲς θεατρικὲς παραστάσεις στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ καὶ στὴν Καπέλα Καζάτζα, πάλι μὲ τὴν παρουσία τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν¹⁰². Μιὰ πομπὴ μὲ φιγοῦρες τεκμηριώνεται καὶ γιὰ τὴν Πάρο τὴν Κυριακὴ τῶν Βατῶν 1641, ὅπου παριστάνεται ἡ σκηνὴ στὸ ὄρος τῶν Ἑλαιῶν¹⁰³, μιὰ «nouvelle célébrité» ποὺ ἔκαμε μεγάλη ἐντύπωση, ὅπως καὶ ἡ φάτνη στὴν Κωνσταντινουπόλιν τὸ 1612¹⁰⁴. Τέτοιες πομπὲς τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ Καπουκίνων πραγματοποιήθηκαν ἀκόμα καὶ τὸ 18ο αἰῶνα¹⁰⁵.

Μὲ τὴν ἰησουϊτικὴ σχολὴ τῆς Νάξου συνδέεται καὶ ἡ θεατρικὴ παράσταση τῆς «Τραγέδιας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου» ποὺ ἔγινε στίς 29 Δεκεμβρίου 1723· ὅπως δηλώνει ὁ «ἐπὶ λόγος ὑστερινός», τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ

99. Arrivati nella PIAZZA, dove li confrati des S.mo sacramento havevano eretto il loro altare, su un palco, ivi posai la custodia, et si dimorò mezz'hora fin tanto, che li scolari de' Padri Gesuiti offerirono molte e diverse cose, figure del S.mo Corpo e Sanguine del dio, RECITANDO in varia lingue, con molta vaghezza et ammirazione non solo de' christiani ma anco del Cadi et Bei del luogo, che stavano il tutto vedendo da case loro (Ποῦχνερ, Ἑλληνικὴ Θεατρολογία, ὁ.π., σ. 310).

100. Ἡ χρονολογία κατὰ τὸ Laurent, βλ. καὶ Ποῦχνερ, «Θεατρολογικά», ὁ.π., σσ. 168 ἔξ.

101. Ποῦχνερ, «Θεατρολογικά», ὁ.π., σσ. 169 ἔξ.

102. Une année, outre la salutation qui s'estoit faicte le matin, nous fismes représenter une action dans l'église cathédrale divisée en trois parties. La matière fut du Très Saint Sacrement. Elle pleust extrêmement et fist grandement estimer nostre Compagnie. Les principaux des Turcs vouleurent assister et s'en retournoient fort satisfaitz. Elle agréa tellement qu'on nous força doucement de la représenter pour la seconde fois en nostre église. Dieu tira bien du fruit de cette action parce que plusieurs se sentirent excitées à componction et puis après vendrent se confesser, après que la procession s'est retirée de nostre autel pour aller terminer dans la grande église (Laurent, ὁ.π., σσ. 198 ἔξ., Ποῦχνερ, ὁ.π., σσ. 170 ἔξ. καὶ σχόλια σσ. 182 ἔξ.).

103. Legrand, Relation, ὁ.π., σ. 39 καὶ A. Carayon, Relations inédites, ὁ.π., σ. 130.

104. Βλ. παραπάνω.

105. Βλ. Hofmann, Vescovadi Cattolici, IV. Naxos, ὁ.π., σσ. 11, 117, 142, 147 καὶ pass.

ή σχολή τους («ἀκαδημία») βρίσκονται στο επίκεντρο τῆς προσπάθειας, ἀν καὶ οἱ κυριότεροι συντελεστὲς δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πιὰ μόνο μαθητὲς, ἀλλὰ καὶ μέλη τῆς ἀδελφότητος ἢ ἀπόφοιτοι τῆς σχολῆς, καθὼς καὶ καθολικοὶ ἱερεῖς: οἱ ἡθοποιοὶ τῆς παράστασης ἀνήκουν ὅλοι στὸ καθολικὸ ἀρχοντολόγι, στὶς οἰκογένειες Γιουστινιανῶν, Σουμμαρίπα, Γρίσπων, Δερεμὸν καὶ Κορο-νέλλο: ἀπὸ τὰ 20 ὀνόματα ποὺ ἀναφέρονται στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ χειρογράφου 16 ἔγινε δυνατό νὰ ταυτιστοῦν, ὕστερα ἀπὸ ἐκτεταμένες καὶ συστηματικὲς ἐρευνες σὲ ναξιῳτικά ἀρχεῖα¹⁰⁶. Τὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν προσωπογραφικὴ αὐτὴ ἐρευνα εἶναι κυρίως τρία: 1) σχεδὸν ὅλοι οἱ συντελεστὲς εἶναι συγγενεῖς εἴτε ἐξ αἵματος εἴτε ἐξ ἀγχιστείας μεταξὺ τους (13 πρόσωπα), 2) οἱ συντελεστὲς δὲν εἶναι μόνο μαθητὲς, ἀλλὰ καλύπτουν ὅλες τὶς ἡλικίες (συγκεκριμένα: τέσσερις ρόλους ὑποδύονται ἐρασιτέχνες ἡθοποιοὶ πᾶν τῶν 40 ἐτῶν, ἄλλους τέσσερις στὴν ἡλικία 30-40 ἐτῶν, τρεῖς συντελεστὲς, ἕνας μὲ δύο ρόλους, ἀνήκουν στὴ ζώνη τῶν 20-30 ἐτῶν, ἐνῶ κάτω τῶν 20 ἐτῶν εἶναι παιδικοὶ ὁλοὶ, ἐκφωνητὲς τῶν πέντε πολὺ ὁγῶν καὶ δύο ἐπιλόγων· τριῶν ρόλων οἱ ἡθοποιοὶ παρέμειναν ἀπροσδιόριστος ἡλικίας). 3) ἀνάμεσα στοὺς συντελεστὲς βρίσκονται πέντε ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν καὶ τρεῖς βασικοὺς ρόλους: μὲ δεδομένη τὴ συσχέτιση τοῦ ἔργου μὲ τὸ τάγμα τῶν Ἱησουϊτῶν δὲν εἶναι ἀφύσικο νὰ θεωροῦμε πὼς πρόκειται γιὰ δασκάλους τοῦ σχολείου, οἱ ὑπόλοιποι ἐνήλικες νὰ εἶναι ἀπόφοιτοι ἢ μέλη μιᾶς θρησκευτικῆς ἀδελφότητος ποὺ πλαισιώνει τὴ μονή, καὶ οἱ μικρότεροι συντελεστὲς, μαθητὲς τῆς σχολῆς τους.

6.

Εἰδικὰ αὐτὴ ἡ τελευταία παράσταση φανερώνει, πὼς δίπλα στὶς καθαρὰ σχολικὲς μὲ κυρίως μαθητὲς ὑπῆρχαν καὶ παραστάσεις ποὺ εἶχαν μεγαλύτερη κοινωνικὴ ἀπήχηση καὶ στὶς ὁποῖες συμμετεῖχαν καὶ ἐνήλικες, μέλη θρησκευτικῆς ἀδελφότητος ἢ τῆς καθολικῆς κοινότητος. Ὡστόσο οἱ λόγοι γι' αὐτὲς τὶς ἐπιλογὲς δὲν πρέπει νὰ ἦταν μόνο πρακτικοί, γιατί δηλαδὴ οἱ μαθητὲς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ὑποδύονται καὶ ρόλους μεγάλων. Ἄν ὑπολογίσουμε τὴν ἔκταση τοῦ ρόλου ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποστηθίσαι ὁ μικρὸς Ἅγιος Χρυσόστομος στὴν παράσταση τῆς Κωνσταντινούπολης τὸ 1623, ἡ ὁποία διήρκεσε δύο ὥρες καὶ ὁ πρωταγωνιστής, ὁ γιὸς τοῦ De Césy, ἦταν κάτω τῶν δέκα ἐτῶν, ἀν σκεφθοῦμε τὴν ἔκταση τῶν παιδικῶν ρόλων στὸ ἔργο γιὰ τοὺς «Ἐπὶ ταῖς Μακκαβαίους» τοῦ Βεστάρχη (παῖδες Ἑβραῖοι, παῖδες Μακκαβαῖοι),

106. Γ. Βαρζελιώτη / Β. Πούχνερ, «Ἀναστηλώνοντας μιὰ θεατρικὴ παράσταση: ἡ παράσταση τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου» στὶς 29 Δεκεμβρίου στὴ Νάξο καὶ οἱ συντελεστὲς τῆς», *Παράβασις* 3 (2000), ὑπὸ ἐκδοσιν.

τοὺς «Τρεῖς Παῖδες ἐν Καμίνῳ» (ὅπου ὑπάρχει καὶ ὁ μικρὸς Λεβιάθαν καὶ τὸ μικρὸ παιδί ποὺ «ἐβγαίνει εἰς γέλοιον»), τότε τὸ ἐπιχείρημα πὼς ἐκτενέστεροι θεατρικοὶ ρόλοι ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νὰ ἀναλαμβάνονται ἀπὸ ἐνήλικες ἢ δασκάλους τῆς σχολῆς, δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμηθεῖ στὴν πρακτικὴ τοῦ ἐφαρμογῆ. Ὁ Hardy ἀναφέρει ρητά, πὼς οἱ παραστάσεις καὶ ἀναπαραστάσεις, στὴ Νάξο ὡς τὸ 1643 γίνονταν ἀπὸ μαθητὲς τοῦ ἰησουϊτικοῦ κολεγίου (ὅπως καὶ στὴν παράσταση τὸ 1642 στὴ Χίο καὶ τὸ 1623 στὴν Κωνσταντινούπολη). Αὐτὸ συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς συνειδητῆς ἐπιλογῆς, σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις νὰ δίνονται οἱ μεγάλοι ρόλοι καὶ σὲ σημαντικοὺς παράγοντες τῆς καθολικῆς κοινότητος, ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴ μονὴ τῶν Ἰησουϊτῶν· περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ φανερώνεται ἐδῶ ἡ κοινωνικὴ σκοπιμότητα, τῆς προσωπικῆς προβολῆς, ἀν καὶ ὁ ὀργανωτικὸς πυρήνας παρέμενε ἡ σχολή.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴν παράσταση τοῦ 1623 στὴν Πόλη, ὅπου ὅλοι οἱ συντελεστὲς εἶναι μαθητὲς· ὅμως ἡ σχολικὴ αὕτὴ παράσταση τῶν μαθητῶν συνδέεται μὲ τὸ διπλωματικὸ σῶμα ξένων πρεσβευτῶν. Τὸ κοινό, στὸ ὁποῖο ἀπευθύνονται λοιπὸν οἱ παραστάσεις αὐτές, μπορεῖ νὰ ποικίλλει, γιατί αὐτὲς μποροῦν νὰ κινοῦνται στὰ στενὰ ὅρια τῆς σχολικῆς παράστασης καὶ τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ μποροῦν καὶ νὰ ἀποτελοῦν κοινωνικὰ γεγονότα εὐρύτερης σημασίας γιὰ τὴν τοπικὴ κοινωνία (στὴν Ὑψηλὴ Πύλη ἐντάσσεται καὶ στὶς διασκέδασεις τοῦ διπλωματικοῦ σώματος τῶν ξένων πρεσβειῶν). Ἀνάλογα πρέπει νὰ φαντάζεται κανεὶς καὶ τὴν προσπάθεια φροντισμένης ἐνδυμασίας γιὰ τοὺς ἐρασιτέχνες ἡθοποιούς: ἡ ἐνδυμασία ποὺ περιγράφει ὁ Galland γιὰ τὸν «Cid» τοῦ 1673 στὴ Γαλλικὴ Πρεσβεία, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πολυτελέστατη, μάλιστα *à la grecque*, ἀλλὰ καὶ ἡ περιγραφή τῆς παράστασης τοῦ 1642 στὴ Χίο ἐπιμένει στὶς χρυσὲς ἀλυσίδες ποὺ φοροῦσαν τὰ παιδιά. Οἱ ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις τῶν Καπουκίνων στὴ Χίο τὸ 1673 μᾶς πείθουν πὼς ἡ πολυτέλεια τῆς ἐποχῆς τοῦ Μπαρόκ δὲν ἦταν κάτι τελείως ἄγνωστο στὸ τουρκοκρατούμενο Αἰγαῖο. Στὸ σκηνικὸ ἐξοπλισμὸ κυριαρχοῦν τὰ ἀντικείμενα μὲ ἄμεση χρηστικότητα (*requisits*), στὴ σκηνογραφία χρειάζονται καὶ ἀπλὲς ἐγκαταστάσεις ἀλλαγῆς τοῦ σκηνικοῦ, γιὰ νὰ φανεῖ ἡ πυρωμένη κάμινος στὸ ἔργο τοῦ Κονταράτου, ἢ καταπακτὲς γιὰ τὸ Δαίμονα στὸ χριστουγεννιάτικο ἔργο τοῦ Ἡρώδη, ὅργανα βασιανιστηῶν στοὺς «Ἑπτὰ Παῖδες Μακκαβαίους», αὐλαῖς ποὺ μποροῦν νὰ ἀνοίγουν, γιὰ νὰ δείξουν ἕναν ἐσωτερικὸ χῶρο, ὅπως τὸν σκοτωμένο Ἀγαπητὸ στὴ φυλακὴ στὴν «Τραγῆδια τοῦ Ἀγίου Δημητρίου». Εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρον πὼς οἱ πηγὲς δὲν ξεχωρίζουν καθαρὰ θεατρικὲς παραστάσεις ἀπὸ συμβολικὲς ἢ ἀλληγορικὲς ἀναπαραστάσεις καὶ ἀπαγγελίες μὲ μοιρασμένους ρόλους. Ὅλες ὅμως τονίζουν τὴν ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση ποὺ προκαλοῦν στὸν κόσμον, Ἕλληνες καὶ ξένους, Ὀρθόδοξους, Λατίνους καὶ Τούρκους. Ὅπως τονίστηκε εἰσαγωγικά, θεατρικὲς

παραστάσεις ήταν κατ' αρχήν άγνωστες στις χώρες και τούς χρόνους τής Τουρκοκρατίας.

Οί άμεσες πηγές, που τεκμηριώνουν την τέλεση θεατοικῶν παραστάσεων, σέ συνδυασμό με τὰ ἴδια τὰ θεατρικά έργα, τὰ όποῖα δίνουν μιὰ σειρά από έμμεσες πληροφορίες, όσον άφορᾷ τὴ σκηνική τους συγκεκριμενοποίηση, μᾶς παρέχουν λοιπόν πολύτιμες πληροφορίες γιά τόν τρόπο και τὴ σκοπιμότητα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου στὸν αἰγαιοπελαγίτικο χῶρο, γιά όργανωτὲς και συντελεστὲς, γιά τὸ κοινὸ και τὲς ἀντιδράσεις του και τέλος γιά τὴν ἀπήχηση που εἶχε ἡ δραστηριότητα αὐτή, γιά τὴν ἀνοχή τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, τὴν ὅχι συστηματικὰ ἐχθρική στάση τῆς Ὁρθόδοξίας¹⁰⁷, και ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσουμε με ἀπρόσμενη σαφήνεια μιὰ γενικότερη εἰκόνα γιά τὴ θεατρική ζωὴ στὴν Ἑλλάδα ἀνάμεσα στὸ 1600 και τὸ 1750, μιὰν ἐποχὴ τῆς ἐλληνικῆς θεατρικῆς ιστορίας, ἡ όποία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν, τοῦ Κρητικοῦ και τοῦ Ἑπτανησιακοῦ θεάτρου, ἦταν τελείως σκοτεινὴ. Με τὲς ἐρευνες αὐτές, ἐπαναλαμβάνω, ἡ ιστορία τοῦ προεπαναστατικοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἀπόκτησε ἓνα βάθος και εὖρος, που δὲν περίμενε κανεὶς.

107. Δείγματα ἐχθρικῆς στάσης τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας ἀπέναντι στὰ θεάματα τὸ 17ο αἰῶνα εἶναι ἡ στάση τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, που καυτηριάζει τὴ θεατρικὴ δραστηριότητα τῶν Ἱησουϊτῶν (βλ. παραπάνω), γιά τὸ 18ο αἰῶνα ἡ καθάρηση ἑνὸς πατᾶ «κατωδοποιοῦ» στὰ Τρίκαλα πρὶν ἀπ' τὸ 1738/39 (βλ. Ἑ.—Ν. Ἀγγελομάτη-Γσουγκάρη, Νικόλαος Κριτίας. Βιογραφικά και ἐργογραφικά, Ἀθήνα 1984-86 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Α' και Β' τόμο Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ και Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), σσ. 238-240 και Β. Ποϋχνερ, «θεατρικὲς παραστάσεις στὴ Θεσσαλία τοῦ 18ου αἰῶνα», στὸν τόμο: Τὸ θέατρο στὴν Ἑλλάδα. Μορφολογικὲς ἐπισημάνσεις, Ἀθήνα 1992, σσ. 169-179).